

«De andre findes (vden tuill) paa Herness heller Gilleskaall» – Mellomalderbøker i Nordland i etterreformatorsk tid¹

SYNNØVE MIDTBØ MYKING

Most known book collections in medieval Norway are associated with religious institutions such as monastic houses and cathedral chapters. In the northernmost parts of Norway there were no such institutions, but we still find traces of books and book collections. The Norwegian National Archives host fragments from almost a hundred manuscripts, both in Latin and Old Norse, with a provenance from the fief of Nordland. These were used as binding support for fief and bailiwick accounts in the seventeenth century. Additionally, surviving sources testify to the presence of books in medieval Hålogaland and post-Reformation Nordland: books mentioned in wills; incunables from Trondenes; and two famous Norse manuscripts currently kept in the De La Gardie collection in Uppsala, which have a seventeenth-century provenance from Salten in Nordland, where the governor's residence was located. For the first time, all these sources are studied together in the present article, thus leading to a new understanding of which books existed in Nordland before and after the Reformation, and their fate.

Innleiing

Dei aller fleste bøkene som fanst i mellomalder-Noreg, har gått tapt.² Dette gjeld i endå større grad for bibliotek og boksamlingar. At slike samlingar fanst, veit me frå inventarlistar, testament og andre skriftlege kjelder. Desse samlingane er fyrst og fremst knytte til viktige geistlege institusjonar, som erkesetet i Nidaros, der ei inventarliste frå 1500-talet røper eit rikhaldig bibliotek mot slutten av mellomalderen.³ Men me har òg døme på samlingar eigde av enkeltpersonar; den mest vesentlege av

¹ Eg takkar Åslog Ommundsen, Espen Karlsen og ein anonym fagfelle for gode innspel og korrigeringar under arbeidet med denne artikkelen.

² Karlsen 2013b; Ommundsen 2007a: 68–81. Eg nyttar «bok» og «handskrift» (manuskript) om ein annan når det er tale om bøker frå mellomalderen, sidan desse alltid var skrivne for hand.

³ Om denne samlinga, sjå Berg 2016.

desse hørte til ein viss «b. aquila», truleg identisk med biskop Arne Sigurdsson av Bjørgvin (d. 1314).⁴

I den nordlegaste delen av Noreg fanst det i mellomalderen ingen domkyrkjer eller kjende kloster, og me har naturleg nok ingen vitnesbyrd om boksamlingar som kan knytast til slike. Likevel har det vore både bøker og boksamlingar (i tydinga «meir enn éi bok eigd av same person eller institusjon») i Nord-Noreg i mellomalderen. Hovudkyrkja på Trondenes hadde opptil fleire bøker som stamma frå mellomalderen og tidleg nytid.⁵ Prestegjeldet Trondenes i Sør-Troms var i seinmellomalderen eit rikt og ettertrakta kannikgjeld under domkapittelet i Nidaros, der mellom seks og ni prestar tente i hovudkyrkja (Berg 2013: 9; Bergesen 2013: 60). Desse prestane vart løna av innehavaren av kannikgjeldet, som residerte i Nidaros/Trondheim. Frå 1430 og fram til kannikgjeldet vart oppløyst i 1731, fylgde Trondenes dekanen, det vil seia leiaren for domkapittelet (Berg 2013: 11). Samstundes, altså løpet av 1400-talet, ser Trondenes ut til å ha vorte ei kollegiatkyrkje, der prestane budde saman i fellesskap og feira tidebønene kontinuerleg gjennom døgeret, noko som talar for at kyrkja har vore eit viktig åndeleg og intellektuelt sentrum i tida før reformasjonen (Berg 2013: 11–12). Denne kyrkja hadde dermed eit større behov for (og råd til) bøker enn det som var tilfelle for mindre soknekyrkjer. Men mindre soknekyrkjer ville òg ha bruk for bøker, fyrst og fremst av liturgisk art.

Denne artikkelen tek føre seg spor av mellomalderlege bøker i det gamle Nordland len.⁶ Sjølv om det ikkje finst teikn på kloster, er det likevel mykje som tyder på at det har vore ei viss utbreiing av mellomalderbøker, eller handskrift, i dette området. Eit kjeldemateriale som kan kasta lys over dette spørsmålet, er Riksarkivet si samling av fragment frå pergamenthandskrift som vart nytta som innbindingsmateriale på rekneskapar frå Nordland etter reformasjonen. Sjølv om somme av desse fragmenta nok har kome til landsdelen som reint innbindingsmateriale etter at mellomalderen tok slutt, er det sannsynleg at ikkje reint få av dei stammar frå bøker som har vorte samla inn frå lokale kyrkjer og enkeltpersonar. Ved å sjå desse fragmenta i samheng

⁴ Sjå Johnsen 1908: 86–88, Kolsrud & Reiss 1913: 58–70 og Myking 2017: 35 med referansar.

⁵ Sjå Bergesen 2013 for ein detaljert diskusjon av denne samlinga, so vel som nedanfor.

⁶ Dette området dekkjer i hovudsak det noverande Nordland fylke so vel som det sørlege Troms, tilsvarande den tradisjonelle nemninga Hålogaland. Nemningane «Nordland len», «Nordlands len» og «Nordlandene len» vert alle nytta i provenienspåskriftene til Riksarkivet (sjå nedanfor). Eg nyttar «Nordland len» om lenet som vart oppretta i 1598 (om historia til Nordland len, sjå Hasselberg & Dahl 1999:1). Når eg talar om det geografiske området og ikkje om den administrative eininga i seg sjølv, nyttar eg «Nordland».

med kjende kjelder, kan me få eit nytt inntrykk av kva bøker som kan ha eksistert i mellomalderens Nordland og kven som kan ha nytta dei.

Kjende mellomalderbøker frå Nordland

Ingen veit nøyaktig kor mange bøker som fanst i Noreg i mellomalderen. Både enkeltpersonar og institusjonar eigde boksamlingar, men dei fleste bøkene må ha vore av liturgisk karakter og vore nytta i kyrkjene.⁷ Kvar kyrkje måtte ha dei viktigaste liturgiske bøkene, slik som missalet (messeboka) som vart nytta til høgmessa, men talet ville variera etter storleiken på kyrkja og ressursane ho rådde over. Basert på ei samling av inventarlistar kompilert i 1318 i det islandske bispedømmet Hólar eigde dei kyrkjene som hadde boksamlingar, gjennomsnittleg ni til ti bøker kvar, rett nok med store variasjonar seg i mellom (Oleson 1957; Karlsen 2013b: 34). Ei kyrkjeinventarliste frå Hålandsdalen nær Bergen, overlevert i eit breviarium (bok for tidebønene), nemner i 1306 åtte ulike liturgiske bøker, blant dei eit missale og to psalter (bok som inneheldt Davidssalmane frå Bibelen) (DN XXI 7; Ommundsen 2007a: 73). Ei anna kyrkje på Vestlandet, Ylmheim i Sogn, nemner i 1321 og 1323 til saman 17 bøker, inkludert eit «legenda de sanctis» (helgenlegender?) og eit «godr gradal», det vil seia eit godt graduale (bok med songane til høgmessa) (DN XV 8; Ommundsen 2007a: 73). Tilsvarende inventarlistar er ikkje overleverte frå nokon av kyrkjene i Nordland i mellomalderen, men det er nærliggjande å tru at desse kan ha hatt liknande samlingar både med tanke på tal og boktypar. Til dømes viser eit testamente frå 1381 at Hassel kyrkje i Vesterålen fekk eit psalter og eit breviarium i to bind av Ogmund Olafsson, som sat med Vesterålen som kannikgjeld.⁸ Eit samtidig dokument frå Trondenes nemner «aaltids bookene oc messo bookene» (DN VI 302; Bergesen 2013: 69). Messeboka/missalet inneheldt liturgien til høgmessa og var fast inventar i kyrkjene, medan sokalla årtidebøker inneheldt oversyn over særskilde messer som skulle feirast av den bestemte kyrkja, so som sjelemesser for avdøde donatorar (Johnsen 1908: 80). Denne typen bok fanst helst i større og meir prominente kyrkjer,

⁷ Karlsen (2013b: 33–36) reknar med at norske kyrkjer eigde om lag 13 000–14 000 latinske bøker i mellomalderen, eit overslag som er basert på om lag ti bøker per kyrkje, der somme kyrkjer eigde fleire. Overslaget inkluderer kyrkjer i landsdelar som no høyrer til Sverige (Bohuslen, Härjedalen og Jämtland), og tala på desse speglar situasjonen i seinmellomalderen (Karlsen 2013b: 33–34). Ommundsen (2007a: 76–77, 79) sluttar seg til eit gjennomsnitt på ti liturgiske bøker per kyrkje, men opererer med eit lågare tal på kyrkjer (ca. 1200), noko som gjev kring 10 000–12 000 liturgiske bøker både i høgmellomalderen (kring år 1300) og i tida rundt reformasjonen.

⁸ DN II 468; Berg 2013: 48. Ogmund hadde elles ei samling hovudsakleg juridisk litteratur som han etterlét til domkapittelet i Nidaros og som gjekk inn i kapittelet si boksamling (sjå Berg 2016).

og det at han var representert på Trondenes kan vera eit teikn på kor viktig kyrkja der var alt i andre halvdel av 1300-talet (Bergesen 2013: 74).

Det nemnde dokumentet er det einaste frå mellomalderen som omtalar bøker på Trondenes, men seinare kjelder tyder på at kyrkja har skaffa seg ei boksamling utover minimumsbestanden, som ikkje berre inneheldt liturgiske bøker.⁹ Dette er heller ikkje uventa med tanke på kor velstående kyrkja var, og at prestefellesskapen som tente der, må ha spelt ei viktig religiøs og intellektuell rolle i regionen (sjå ovanfor). I fortalen til omsetjinga si av erkebiskop Jons kristenrett frå norrønt til dansk, utgjeven i 1561, hevdar Hans Gaas at det var ein lektor Anders på Trondenes som hjelpte han med språket, og det kan vera at denne kristenretten er blant dei «codices juris Canonici» som vart observert av biskop Fredrik Nannestad i 1750 (Bergesen 2013: 69). Ifylgje den same Nannestad var det berre restar igjen av eit større bibliotek på denne tida, «faa og ilde beskafne» (Bergesen 2013: 70).

Tre inkunablar (trykte bøker frå før 1500) og eitt fragment frå eit mellomalderhandskrift har overlevd frå samlinga på Trondenes, og er no i Nasjonalbiblioteket i Oslo, der dei har signaturane Pal 61, Pal 65, Pal 68 og Ms.lat.fragm. 11.¹⁰ Fragmentet er frå eit antifonale, det vil seia ei bok med musikken til tidebønene (gudstenester som vart feira gjennom døgnet), som vart skriven mot slutten av 1200-talet, kanskje i Noreg (Edwards 2013: 342). Ifylgje prokurator Drejer i Tromsø (1808–1872) skal det ha vore nytta i innbindinga på ei bok frå Trondenes kyrkje.¹¹ Pal 61 og Pal 65 vart sende til Oslo av skuledirektør Coucheron i Tromsø med opplysingar om proveniens (Amundsen 1926: XIII), medan Pal 68 er identisk med boka som vart observert på Trondenes av prost Simon Kildal i 1810, der ein gjevartotis står skriven på fyrste blad: *Hunc Librum dono recepit Andreas Aslaci a magistro Saxone anno a Natiuitate Christi 1520* (Bergesen 2013: 67). Andreas (eller Anders) Aslaksson fekk also boka i gåve av meister Saxo (eller Sakse) i 1520. Desse personane kan vera identiske med Anders Aslaksson som var kannik ved domkapitlet i Nidaros, og Sakse Gunnarson, som var dekan same stad og sokneprest i Trondenes i perioden 1500–1506 (Bergesen 2013: 67–68). Anders kan dessutan vera identisk med den «lektor Anders» som hjelpte Hans Gaas med å omsetja erkebiskop Jons kristenrett til dansk (Bergesen

⁹ Sjå Bergesen 2013: 69–72 for ein detaljert gjennomgang og diskusjon.

¹⁰ Sjå Amundsen 1926:17-19 for skildringar av inkunablane. Ein digital versjon av fragmentet er tilgjengeleg her: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digimanus_173281 (vitja 12.01.21).

¹¹ Bergesen 2013: 64–66. Ifylgje Edwards (2013: 342) og Bergesen (2013: 66) skal det òg vera ein notis i margen på fragmentet som referer til Trondenes kyrkje, men utifrå den digitale versjonen er det ikkje opplagt for meg kva dei siktar til. Lilli Gjerløw skriv i eit etterlate manus at fragmentet stammar frå Trondenes (Espen Karlsen, personleg kommunikasjon).

2013: 68). Både gjevar og mottakar var soleis medlemmer av domkapittelet i Nidaros og hadde tilknytning til Trondenes, og det er sannsynleg at andre bøker i samlinga, som for eksempel den kyrkjerettslege litteraturen, òg fann vegen nordover på denne måten.

Ingen av dei tre inkunablane frå Trondenes er det me vil kalla liturgiske bøker, med mogleg unntak av Pal 65, dersom ein reknar bibelen for å høyra til denne sjangeren.¹² Pal 61 og Pal 68 er biblar med kommentarar av Nikolaus av Lyra; i Pal 68 er kommentarane kombinert med standardapparatet *Glossa ordinaria* (Bergesen 2013: 67). Denne typen litteratur ventar ein helst å finna ved større institusjonar som domkapittel og kloster, og inkunablane kan dimed representera endå eit teikn på statusen Trondenes naut i seinmellomalderen.¹³ Antifonalefragmentet er den einaste representanten for det som må ha vore den dominerande bokgruppa i samlinga. Når ingen andre liturgiske, handskrivne bøker har overlevd, er det mest av alt eit uttrykk for det store tapet av latinske pergamenthandskrift i tida etter reformasjonen, noko me skal koma tilbake til nedanfor.¹⁴ Inkunablane var trykte i Venezia, Nürnberg og Basel av kjende boktrykkjarar på slutten av 1400-talet, og må framleis ha vore prestisjefylte representantar for den nye teknologien då Sakse gav Pal 68 i gåve til Anders i 1520.¹⁵ Viktigare for overlevinga var det kanskje at desse bøkene var trykte på papir, slik at dei ikkje kunne brukast om att som pergamentmateriale, i motsetnad til mellomalderhandskrifta, og dimed ville det ikkje ha noko praktisk føremål å øydeleggja dei. Bøkene har tydelegvis heller ikkje vore sett på som so villeiande eller skadelege at det var nødvendig å få dei fjerna, sjølv om innhaldet no var utdatert.¹⁶

¹² Jamfør Bergesen 2013: 76.

¹³ Eg takkar Espen Karlsen for å poengtera dette.

¹⁴ I Trondenes' tilfelle ser det ut til at tapet har gått føre seg gradvis, sidan det framleis var bøker frå mellomalderen i samlinga på 1660-talet, mellom anna eit «Missale papisticum in 8vo» (eit katolsk missale i oktavformat), «Agvinas de Confessione» og «Bernhardus in Acta Apostolorum» (Bergesen 2013: 70). «Agvinas» må vera filosofen Thomas Aquinas (d. 1274), medan «Bernhardus in Acta Apostolorum» truleg viser til den spanske hagiografen Bernardus Briocanus (d. 1284) og teksten hans om apostlane (<http://www.mirabileweb.it/author/bernardus-briocanus-m-1284-author/22049>, vitja 09.08.2021). Missalet i oktavformat ser ut til å ha framleis vore der då Fredrik Nannestad vitja Trondenes i 1750, basert på den eine av to versjonar av skildringa hans (Bergesen 2013: 70).

¹⁵ Sjå Bergesen 2013: 66–67 for detaljar om årstal og boktrykkjarar.

¹⁶ Dette er i tråd med den generelle tendensen, nemleg at overgangen til lutherdommen ikkje førte til noka omfattande øydelegging av katolsk kyrkjeinventar og kyrkjekunst: Gjenstandar som gjekk ut av bruk, kunne få nye føremål eller til og med tolererast sjølv om dei var overfløydige (Kroesen 2017: 213). Dette ser ein òg i Trondenes kyrkje, der tre alter med hanseatiske alterskåp frå seingotikken (seint 1400-tal og tidleg 1500-tal) har overlevd, saman

At både bibelkommentarar og «codices juris canonici», det vil seia kyrkjerettsleg litteratur, var til stades på Trondenes, reiser interessante spørsmål om i kva grad slike bøker var i sirkulasjon andre stader i det gamle Nordland len. Ingen latinske handskrift som har overlevd i intakt tilstand, kan sporast direkte til Nordland. Derimot veit me at to viktige norrøne handskrift, som båe no er del av De La Gardie-samlinga ved Uppsala universitetsbibliotek, var til stades i Salten-området i byrjinga av 1600-talet (sjå nedanfor). Det fyrste av desse to, DG 4–7, er mest kjent som det viktigaste tekstvitnet til høvvisk litteratur på norrønt, særleg av di det er hovudhandskriftet for *Strengleikar* – dei norrøne omsetjingane av gammalfranske *lais*. I tillegg til *Strengleikar* inneheld handskriftet fleire andre verk omsette frå gammalfransk og latin, mellom anna eit fragment frå *Ólafs saga Tryggvasonar*.¹⁷ Dette fragmentet har opphavleg høyrte til eit anna handskrift, som på eit eller anna tidspunkt har vorte bunde saman med hovudhandskriftet; båe bøkene vart skrivne i andre halvdel av 1200-talet (Tveitane 1972: 9).

Det andre handskriftet, DG 8, er òg sett saman av to opphavleg ulike bøker, der den fyrste er ein kopi av Frostatings-redaksjonen av Magnus Lagabøtes landslov frå tidleg 1300-tal fylgd av Farmannalova frå Bjarkøyretten (byretten) (Gödel 1892: 4–7; Rindal & Spørck 2018: 24–25). Ei hand frå fyrste halvdel av 1500-talet har fylt inn nokre manglande kapittel i Farmannalova, og desse er skrivne av frå eit lovhandskrift som har høyrte til Helvig Hardenberg, ektemaken til lensherre Erik Rosenkrantz i Bergen.¹⁸ På 1500-talet vart lovhandskriftet òg bunde saman med eit anna handskrift, kanskje samstundes med at papirinnskotet med Farmannalov-tillegget kom på plass (Gödel 1892: 4, 6). Dette andre handskriftet i DG 8 inneheld den sokalla legendariske Olavs-sagaen, og vart skrive mot slutten av 1200-talet (Gödel 1892: 6; Gjerløw 1968: 35). Skrivaren er dessutan identifisert i fleire fragment (sjå nedanfor). Ei seinare hand har gjort notat i margen på norrønt og latin; kodevekslinga kan peika mot at vedkommande hadde presteutdanning (Holtmark 1956a: 5; Berg 2016: 3–4). Som påpeikt av Ivar Berg, kan bruken av pergament frå eit handskrift med kanonisk rett i innbindinga peika mot eit kyrkjeleg miljø (Berg 2016:4). Ved nærare ettersyn viser det seg at pergamentet er frå eit eksemplar av den sokalla *Liber Sextus* av Bonifacius VIII med noteapparat. Dette verket fanst representert i boksamlinga ved domkapitlet i Nidaros (DN XII 673; Berg 2016: 32). Ein kan dimed sjå føre seg at samanbindinga

med mellom anna ein romansk dåpsfont (Ekroll, Stige & Havran 2000: 261–262).

¹⁷ Om innhaldet og strukturen i handskriftet, sjå Budal 2009: 49–56; Tveitane 1972: 9–10; Gödel 1892: 2–4; Holm-Olsen 1940: 8–9.

¹⁸ Rindal & Spørck 2018: 19–20, 24. København, Den Arnamagnæanske Samling, AM 309 fol.

fann stad i Trondheim, og at ein har brukt pergament frå samlinga der til føremålet.

Både DG 4-7 og DG 8 har eigarnotisar som syner at bøkene fanst i Salten tidleg på 1600-talet. I DG 4-7 finn me namnet «Tolla Benkestock» skrive to gonger på blad 44r, som er blankt. Kven dette viser til, er ikkje heilt sikkert. Anne Holtmark føreslo at «Tolla» kunne vera kjælenamn på Tord Benkestokk, som vart lagmann i Steigen i 1583.¹⁹ Utifrå namnet er det kanskje meir nærliggjande å identifisera vedkomande som ein seinare medlem av Benkestokk-familien, Thollef (d. 1622), slik Mattias Tveitane har gjort (Tveitane 1972: 13). Thollef budde på Øvre Fore nær Gildeskål, og det verkar sannsynleg at handskriftet skifta eigar ikkje lenge etter at han var død. Ein eigarnotis på blad 43r viser nemleg at i 1624 var boka av «L. Samuelides Arctander» på «Herness in Nordlandia», eller Laurits Samuelsen Arctander, som me òg kjenner frå ein notis på blad 44v (Tveitane 1972:11).

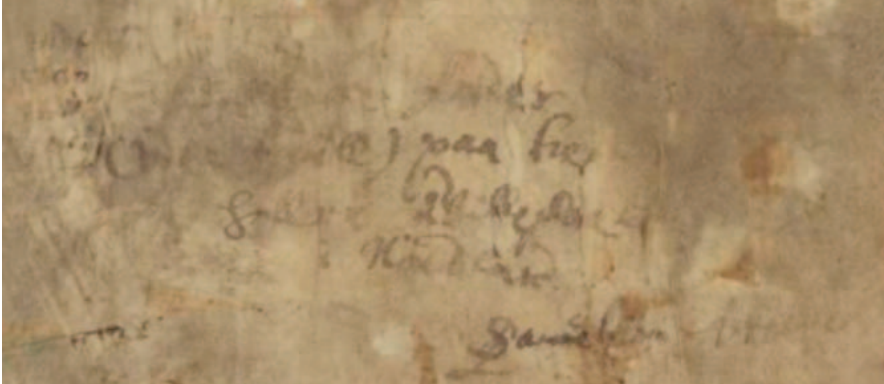

Fig. 1. Uppsala universitetsbibliotek, DG 4-7, bl. 44v (utsnitt): notis med namnet til Laurits Samuelsen Arctander.

Lengre oppe på bl. 44v har nokon skrive orda « gammel Norsk Krønike paa Gammel Norsk», fylgd av nokre andre linjer som er nærast uleselege (Tveitane 1972: 12; Holm-Olsen 1940: 10). Det er kanskje dette som er konteksten for notisen til Laurits på same blad, som Ludvig Holm-Olsen las som fylgjer: «De andre findes (vden tuiill) paa Herness heller Gilleskaall i Nordland» (Holm-Olsen 1940: 10). Den fyrste delen av setninga er nærast uleseleg, og tydinga er difor uviss. Det er likevel freistande å

¹⁹ Holtmark 1956b: 8. Eg takkar Lars R. Krangnes for å ha gjort meg merksam på denne referansen.

tolka desse «andre» som bøker, i lys av den gammalnorske krønika notisen lengre oppe viser til, slik det vart gjort av Mattias Tveitane, som koplta notisen til eit anna norrønt handskrift frå Salten – DG 8, som jo inneheld ei «krønike», det vil seia den legendariske Olavs-sagaen (Tveitane 1972: 12). På grunnlag av liknande notisar i DG 4–7 og DG 8, blant anna ein identisk serie med runer, viste Tveitane at Laurits må ha eigd bae handskrifta før dei etter kvart vart selde til den danske filologen Stephanus Stephanius kring 1630 (Tveitane 1972: 12).

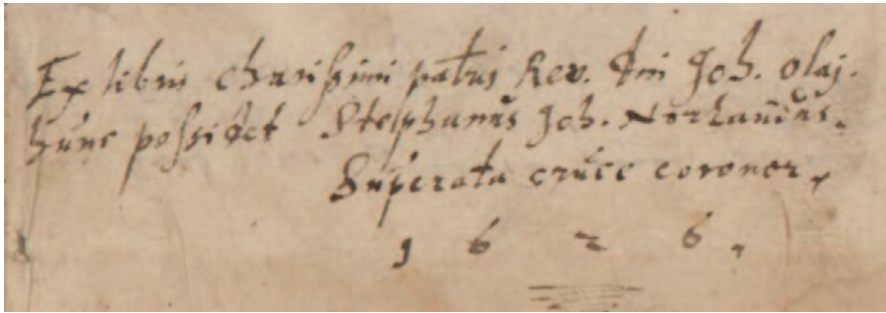

Fig. 2. Uppsala universitetsbibliotek, DG 8, innsida av bakre perm [utsnitt]: eigarnotisen til Stephan Hansen.

DG 8 kom i hendene på Laurits etter 1626, for ein eigarnotis frå det året viser at handskriftet framleis var eigd av Stephan Hansen, sokneprest i Gildeskål, som hadde arva det av far sin, Hans Olsen, sokneprest i Bodø og prost i Salten 1613–1621 (Dahl 2000: 298–299). Kven som eigde handskriftet tidlegare, er uvisst, men tillegget frå 1500-talet med avskrift frå lovhandskriftet AM 309 fol. (sjå ovanfor) kan tyda på at handskriftet har vore i Bergen, der det har kome inn i samlinga til Helvig Hardenberg og mannen hennar, lensherre Erik Rosenkrantz. Tveitane meinte rett nok at handskriftet er eit «pure Trøndelag manuscript», truleg på grunnlag av språklege drag og det at landslova er tilpassa Frostating (Tveitane 1972: 13). Anne Holtsmark føreslo at DG 8 kom til Salten frå Trondheim, og viste til at mange sokn i området høyrde til kannikane i Nidaros (Holtsmark 1956a: 6). At bøker kom til Nordland frå domkapitlet i Trondheim, har me alt sett døme på gjennom gåva til Anders på Trondenes frå meister Sakse, og frå testamentet der Ogmund gjev bøker til Hassel kyrkje (sjå ovanfor). I den samanhengen må det påpeikast at far til Hans Olsen skal ha vore Ole Nielsen, kannik i Trondheim (Dahl 2000: 299). Sjølv om sistnemnde ikkje hadde

tilknytning til Salten – han var sokneprest i Borgund – kan det ha vore han som fyrst skaffa seg DG 8 og let det gå i arv til sonen.

DG 8 har i alle fall vore arvegods i minst ein generasjon, heilt til Stephan Hansen av uvisse grunnar selde eller overlét boka til Laurits Samuelsen Arctander. Sistnemnde skal ha studert i Tyskland, og ser ut til å ha hatt intellektuelle interesser.²⁰ På eit tidspunkt har han kome i kontakt med Frands Kaas, som var lensherre i Nordland frå 1618 til 1638, for i 1634 er han nemnd som privatlærer for to av sønene til lensherren (Tveitane 1972: 11). Er det i denne samanhengen Laurits har hatt høve og ressursar til å skaffa seg DG 8 frå soknepresten Stephan Hansen i Gildeskål, kanskje på oppdrag frå Stephanus Stephanius, som han kan ha møtt i universitetssamanheng? At han selde DG 4–7 og DG 8 til Stephanius, har nok bidrege til at dei overlevde, for hjå lensherren møtte mellomalderbøker på pergament helst ein annan lagnad: Dei vart skorne opp og nytta som innbindingsmateriale.

Fragmentsamlinga i Riksarkivet

I Riksarkivet i Oslo finst det tusenvis av enkeltfragment frå mellomalderbøker skrivne på pergament.²¹ Desse vart i stor grad nytta i innbindinga på rekneskapar og skattelister frå 15- og 1600-talet. Slik gjenbruk av pergament frå mellomalderhandskrift kjenner me frå mange stader i Europa, og særleg i dei nordiske landa, som alle har fragmentsamlingar av varierende omfang.²² Reformasjonen påskunda denne gjenbruken, sidan innføringa av den nye kristendommen førte til at dei gamle liturgiske bøkene vart overflødige og måtte skiftast ut. Mange av bøkene i Noreg vart truleg konfiskerte og lagra hjå lenskansellia.²³ Pergamentet vart nytta til ulike føremål – til dømes har fire fragment som ein gong høyrde til same bok som DG 4-7, tent som før i ein bispemitra på Island.²⁴ Mykje ser ut til å ha vore nytta som innbindingsmateriale i og på rekneskapar, og dei fleste av desse rekneskapane vart sende til den kongelige administrasjonen i København. Innbindinga har etter alt å døma gått føre seg

²⁰ I 1625 står han registrert som student både i Rostock og Wittenberg (Tveitane 1972: 11).

²¹ For ein meir detaljert presentasjon av samlinga og tilhøyrande forskingshistorie, sjå Karlsen 2013b; Ommundsen 2017a; Eken 1963: XIII–XIV.

²² For eit oversyn over situasjonen i dei nordiske landa, sjå Ommundsen & Heikkilä 2017. Me har elles alt sett eit døme på slik gjenbruk av pergament, nemleg Oslo, Nasjonalbiblioteket Ms.lat.fragm. 11, som skal ha vore nytta i innbindinga av ei bok frå Trondenes.

²³ Pettersen 2013: 42. Til dømes skal lensherren til Akershus, Mogens Gyldenstjerne, ha bortført boksamlinga til Hovedøya kloster alt før reformasjonen (Johnsen 1908: 80).

²⁴ Tveitane 1972: 10. Desse fragmenta er no i Den Arnamagnæanske Samling i København under signaturen AM 666b 4to.

før overfarten.²⁵ Når me finn døme på fragment frå same handskrift i det norske Riksarkivet og i danske samlingar, er det truleg snakk om pergament som har vorte skore opp og sirkulert som innbindingsmateriale i norsk og dansk administrasjon i tida etter reformasjonen, anten boka opphavleg vart nytta i Noreg eller i Danmark.²⁶

Dei aller fleste fragmenta i Riksarkivet vart løyste frå rekneskapane dei batt inn, tidleg på 1900-talet.²⁷ Arkivarane som stod for fjerninga, noterte som regel ned på dei einskilde fragmenta kva rekneskap desse hadde tent til å binda inn, men sjeldan i detalj.²⁸ Organiseringa av dei norrøne fragmenta (ei samling som òg inkluderer nokre fragment på andre språk, blant dei enkelte latinske fragment rekna for å vera av spesiell interesse) er basert på ein handskriven katalog utarbeidd av Ingvald Undset i 1880-81, som igjen baserer seg på tidlegare arbeid av P.A. Munch og Hans E. Kinck.²⁹ Under leiing av Oluf Kolsrud tok ein frå 1920-talet av i bruk eit nytt system, som vart vidareført av liturgiforskaren Lilli Gjerløw: Storparten av dei latinske fragmenta vart sorterte i nummererte konvoluttar basert på kva rekneskapar dei var tekne frå, med undernummer for dei einskilde fragmenta i kvar konvolutt (Karlsen 2013a: 16; Pettersen & Karlsen 2003: 52; Ommundsen 2017a: 142). Signaturen «latinske fragment 79, 1–3» viser dermed til konvolutt nummer 79, som inneheld tre fragment.³⁰ Både Gjerløw og seinare forskarar har identifisert fragment frå ulike konvoluttar som har høyrte til same handskrift, og dette arbeidet er enno ikkje avslutta.³¹

²⁵ Dette er ikkje berre det mest logiske, men går òg fram av det faktumet at me finn fragmentinnbinding på rekneskapar som aldri vart sende til Danmark (Karlsen 2013b: 29).

²⁶ Eit førebels oversyn over fragment som har vorte identifisert i norske og danske samlingar, er publisert i Ommundsen 2017b.

²⁷ Karlsen 2013a:15–16. Om lag 500 fragment er enno *in situ* (Pettersen 2013: 44).

²⁸ Til dømes har mange fragment påskrifta «Nordlandene» eller «Nordlandene len» og eit årstal, noko som kan gje inntrykk av at dei har vore nytta som innbinding på sjølve lensrekneskapane, medan i røynda slike fragment òg kan stamma frå futerekneskapane (Pettersen 2013: 49).

²⁹ Eken 1963: XIV. Katalogen er ikkje publisert, men dei norrøne fragmenta er digitaliserte her: <https://www.arkivportalen.no/entity/no-a1450-01000001525624> (vitja 29.01.2021).

³⁰ I eit katalogiseringsprosjekt ved Riksarkivet i byrjinga av 2000-talet vart dei latinske fragmenta omorganiserte og fekk nye nummer (Karlsen 2013a: 20–21). I det nye systemet har kvart enkelt fragment sitt eige nummer, og konvoluttane er ikkje lenger i bruk. Sidan det nye systemet er enno ikkje offentleg tilgjengeleg, og det tradisjonelle systemet dominerer i litteraturen, fylgjer eg sistnemnde her.

³¹ Som døme på dette kan det nemnast at underteikna kopla saman to ulike fragmentnummer (nr. 20 på den vedlagde lista) under arbeidet med denne artikkelen. Sjå elles Karlsen 2013a: 15–21 og Ommundsen 2017a: 136–143 for fleire detaljar om organiseringa av fragmentsamlinga.

Storparten av fragmenta, ca. 4900, kjem frå latinske handskrift – om lag 1200 bøker etter dei nyaste oppteljingane (Pettersen 2013: 44; Ommundsen 2017a: 139). I tillegg har me kring 500 norrøne fragment, som stammar frå om lag 100 bøker.³² Med tanke på det avgrensa talet på overlevande bøker frå norsk mellomalder – ikkje meir enn kring 15 når det gjeld dei latinske handskriftera – utgjer fragmenta dimed ein viktig ressurs for den som vil utforska bokkulturen frå kristninga og fram til reformasjonen, samstundes som materialet byr på utfordringar, ikkje minst med tanke på opphav og proveniens.³³ Opphav er vanskeleg å føreslå sikkert, særleg når ein berre har fragment å basera seg på, og ein kan ikkje gå ut frå at primær- og sekundærproveniensen er den same. Rett nok er det nærliggjande å tru at i jakta på pergament har dei ulike administrasjonane tydd til det som var av lokale bøker fyrst, før ein kjøpte eller bytta til seg pergament utanfrå – eller eventuelt nytta pergamentet om att.

Mykje av forskinga som har vore gjort på fragmenta i Riksarkivet, har teke utgangspunkt anten i opphav eller innhald/boktype.³⁴ Dei siste åra har det dessutan vorte meir vanleg å tilnærma seg materialet basert på (etterreformatorisk) sekundærproveniensen, sidan samanhengen mellom primær- og sekundærproveniensen gjev eit utgangspunkt, om enn usikkert, når det gjeld spørsmålet om kvar dei opphavlege handskriftera kan ha vore i mellomalderen.³⁵ Med atterhald om at pergament kan ha sirkulert som innbindingsmateriale mellom norske len og futedøme (og stundom mellom Noreg og Danmark) etter at handskriftera vart skorpe opp, kan sekundærproveniensen i mange tilfelle gje viktige hint om kvar bøkene vart nytta. Sjølv om mange av dei nordnorske fragmenta har vorte skrivne om tidlegare, har ingen til no studert dei under eitt, kanskje delvis av di det ikkje er mogleg å knyta dei til noko kloster eller domkapittel. Men som me skal sjå, utgjer korpuset av fragment med

³² Karlsen 2013b: 30, Haugen & Ommundsen 2010: 31. Disse er registrerte som bestand 1–101 i Riksarkivet.

³³ I handskriftsforskinga skil ein gjerne mellom *opphav* og *proveniensen*, der det fyrste omgrepet viser til kvar handskriftet vart laga, det andre til kvar handskriftet vart nytta eller kven som eigde det. Når det gjeld fragmenta i Riksarkivet, gjev det dessutan meining å tala om primær- og sekundærproveniensen: Primærproveniensen viser til kvar fragmentet/handskriftet fanst i mellomalderen, sekundærproveniensen til kvar det fanst etter reformasjonen, dvs. kvar det vart nytta som innbindingsmateriale (Pettersen 2013: 48).

³⁴ Sjå til dømes Gullick 2013 og Watson 2015 (om engelske fragment), Myking 2017 (om franske fragment), Eggen 1968 og Ommundsen 2007a–b (om fragment som inneheld sekvensar).

³⁵ Sjå til dømes Ommundsen 2013 (om Halsnøy kloster) og Weidling & Karlsen 2014 (om fragment frå jordebøkene i statthaldararkivet).

proveniensi frå Nordland len eit lovande objekt for den som vil utforska bruken av bøker i norsk mellomalder, og gjenbruken av dei same bøkene etter reformasjonen.

Kven stod for innbindingane?

På 1500-talet fanst det ikkje noko eige Nordlands len, men derimot diverse mindre len som til tider låg under dei større lena Bergenhus og Steinvikholmen (Trondheim) lengre sør (Hasselberg & Dahl 1999: 1). Fyrst i 1598 vart Salten len, Senja len, Andenes len og Tromsø len slått saman til Nordlands len, og i 1604 vart Helgeland og Lofoten/Vesterålen lagde under same lenet (Hasselberg & Dahl 1999: 1). Same året gav kong Christian IV den nyutnemnde lensherren Hartvig Bille ordre om å flytta til Nordland – fram til dette hadde lensherrane residert andre stader (Coldevin 1989: 162). Opphavleg skulle det byggjast lensherreresidens på Hernes på Bodøhalvøya. Etter ynske frå Hartvig Bille vart den nye residensen bygd litt lenger inne, på Bodøgård – den gamle Bodin gard som resten av bygda hadde namn etter (Coldevin 1989: 162). Denne garden, som var tidlegare kyrkjegods, var nytta som prestegard, men vart no delt i to mellom presten og lensherren (Coldevin 1989: 162). Etterfylgjaren til Hartvig Bille frå 1618, Frands Kaas (d. 1638), budde òg her i dei fyrste åra, men flytta til Inndyr i Gildeskål lenger sør i 1632, der han fekk bygd seg ny residens (Coldevin 1989: 163). Etterfylgjaren, Knud Steensen, budde fyrst på Bodøgård og flytta til Inndyr i 1641 (Coldevin 1989: 164; Hasselberg & Dahl 1999: 1). Då Preben von Ahnen tok over som lensherre i 1646, vart Bodøgård atter lensherreresidens (Hasselberg & Dahl 1999: 1).

Hartvig Bille var dansk adelsmann og må ha kjent godt til praksisen med gjenbruk av pergament til innbindingsføremål. Sidan det ikkje fanst nokon større lensherreresidens eller kanselli før han kom til Nordland, er det kanskje mindre sannsynleg at lokale bøker hadde vorte konfiskerte i større grad, slik det hende andre stader i Noreg (sjå ovanfor).³⁶ Samstundes veit me at kyrkjene godt kunne ta vare på gamle bøker frå den katolske tida, sjølv etter at dei hadde fått ny liturgi – dette var tilfelle på Trondenes, der det stadig fanst eit «Missale papisticum» på 1660-talet (Bergesen 2013: 70). Kyrkjene i Nordland kan soleis ha bydd på «lågthengande frukt» for ein fersk lensherre på jakt etter pergament.

Var det futane sjølve som batt inn rekneskapane frå futedømme, eller vart desse bundne inn ved sentraladministrasjonen i lenet, saman med lensrekneskapane? Sannsynlegvis har bae delar skjedd, jamvel om det vanlegaste truleg var at lensadministrasjonen stod for innbindinga (Pettersen 2013: 57). Futane kan derimot ha bidrege

³⁶ Rett nok skal mellom anna jordebøker ha vorte plyndra frå lokale kyrkjer under reformasjonen, ifylgje ein anekdote nedskreven på 1700-talet (Gudbrandson 1990: 78).

med pergament dei sjølve hadde kome over. Gunnar Pettersen fann at ein viss type pergament – tjukt og stivt, utan tekst, truleg laga spesifikt for innbindingsføremål – dominerer i rekneskapane frå Lofoten futedømme frå tida då Frands Kaas var lensherre, og særleg frå perioden 1628–1638, då Povel Nielssen var fut (Pettersen 2013: 53–54). Povel hadde ei høg stilling hjå lensherren og må ha vore blant dei som hadde god tilgang på pergament; dimed var det truleg hans eige val å nytta blankt pergament framfor pergament frå bøker som innbindingsmateriale. Pettersen konkluderer med at rekneskapane frå Nordland len i stor grad vart bundne inn ved lensherresidensen, sidan me ofte finn fragment frå same handskrift nytta som innbinding på rekneskapar frå ulike futedømme, men at futane kunne bidra med eige pergament (Pettersen 2013:54). Eit meir konkret døme på futane si rolle er eit fragmentert handskrift av bylova for Bergen (Oslo, Riksarkivet, norrøne fragment, 6) som vart nytta i innbindinga av rekneskapar frå Helgeland i åra mellom 1630 og 1637, det vil seia frå Petter Jacobsen sin periode som fut (1619–1640). På eitt av fragmenta har han kladda opninga på eit brev til ein Ingebrikt på Mo, som er identifisert i jordebøker under Vefsn fjordung i perioden 1611–1624 (Eken 1963: XIV; Pettersen 2013: 45). Det verkar dimed sannsynleg at Petter Jacobsen sjølv har eigd dette lovhandskriftet, eller fragment frå lovhandskriftet, i mange år før rekneskapane vart bundne inn, og at det er han sjølv som har stått for innbindinga eller bidrege med pergament.

Fragment i Riksarkivet med proveniens frå Nordland len

Fragmenta frå Nordland len er interessante mellom anna fordi det ikkje var noko bispesete eller kloster i landsdelen, institusjonar me normalt knyter til boksamlingar so vel som til lese- og skriveopplæring, og det er uvisst i kva grad det fanst litterære sentrum. Eit slikt sentrum kan definerast som ein stad der skriftleg litteratur er tilgjengeleg og vert lesen, der det finst skapande litterær verksemd, der det vert gjeve opplæring i lesing og skriving, og som tek imot og sender ut litterære impulsar (Mundal 1994:64). Slike sentrum er ofte, men ikkje naudsynleg, knytte til bysamfunn. Prestekollegiet på Trondenes kan ha fungert som eit slikt sentrum, men det kan ha føregått skrikkarverksemd andre stader i Nordland utan at dette har sett spor i kjeldematerialet. Det å identifisera handskrift som har vorte laga andre stader, og som har ein sannsynleg mellomalderproveniens frå Nordland, kan òg seia noko om kontakten mellom landsdelen og resten av Noreg (og utlandet) i mellomalderen.

Til dette føremålet har eg sett opp ei liste over latinske og norrøne fragment med proveniens frå Nordland (sjå vedlegg). Som nemnt ovanfor har fleire fragment med ulike fragmentnummer gjennom åra vorte identifiserte som del av den same opphavlege boka. Å visa til eit opphavleg handskrift som t.d. «79, 1–3 + 80, 1 + 1037, 1

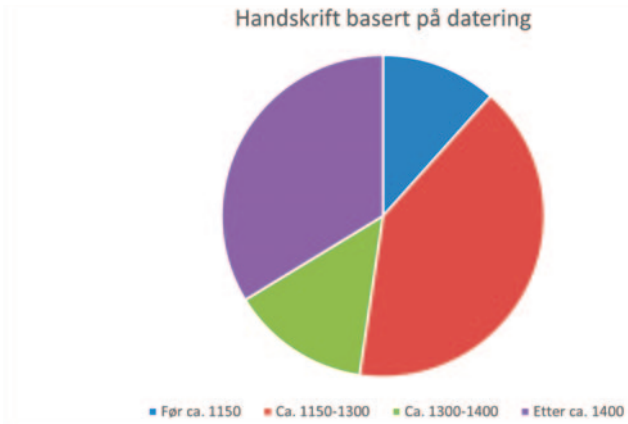

Fig. 3. Fordeling av handskriftsfragment basert på datering.

+ 1041, 1 + 1042a, 1–5 og 8–9 + 1042b, 1–2 og 4–13 + 1062, 1–2» (nr. 5 på lista) er tungvint, og difor har eg laga ei nummerert liste over latinske fragment (tabell 1 i vedlegget), der kvart nummer refererer til den opphavlege boka. Tilsvarande identifikasjonar på tvers av fragmentnummer har i liten grad vorte gjort for dei norrøne fragmenta, og desse er difor rekna opp etter fragmentnummer (tabell 2). Lista inneheld berre fragment som på det noverande tidspunkt ikkje har vorte kopla til fragment med proveniens utanfor Nordland.³⁷

Lista inneheld latinske fragment frå 91 handskrift. Det store fleirtalet av desse er liturgiske bøker (missale, antifonale, graduale osv.), og er truleg skrivne i Noreg.³⁸ Basert på datering fordeler dei seg i to hovudgrupper: høgmellomalderen (ca. 1150–1300) og seinmellomalderen (1400 og seinare), med to mindre grupper av handskrift datert før 1150 og til perioden 1300–1400 som er om lag jamstore. Den fyrste hovudgruppa fell saman i tid med reisinga av fleire steinkyrkjer langs kysten, særleg i Helgeland og Salten (Ekroll 2014). Den andre hovudgruppa, handskrift frå seinmel-

³⁷ Ifylgje oppteljinga mi er det so langt identifisert fragment frå 16 ulike latinske og 1 norrønt handskrift med sekundærproveniens både frå Nordland og andre område. Om kjeldene til denne informasjonen, sjå vedlegget.

³⁸ Opphav er basert på Gullick 2015 og litteraturtilvisingane i vedlegget. Dei fleste fragmenta har enno ikkje vore gjenstand for grundige paleografiske analysar, og det er mogleg at biletet må nyanseras på eit seinare tidspunkt. Der dateringa er i «grenseland» mellom to kategoriar, har eg runda oppover, slik at eit fragment datert t.d. til midten av 1100-talet er plassert i kategorien ca. 1150–1300.

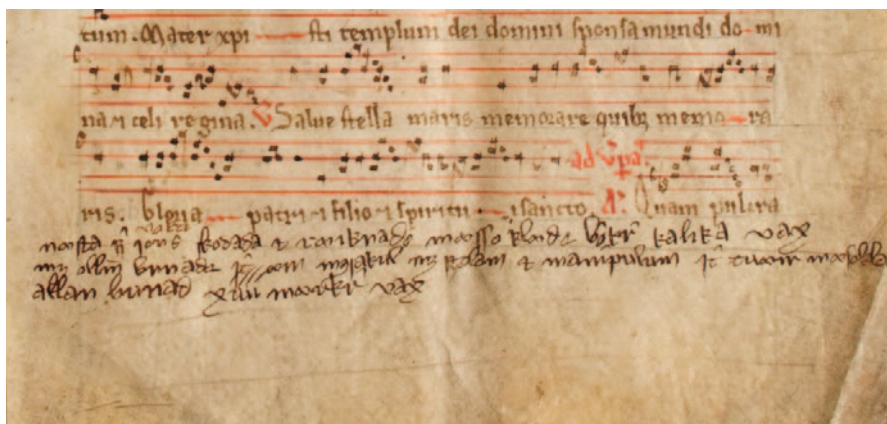

Fig. 4. Riksarkivet, lat. frag. 1018, 10r (utsnitt): inventarliste frå ei ukjend kyrkje. Foto: Åslaug Ommundsen.

lomalderen, er det naturleg å sjå i samanheng med den økonomiske oppgangen Nord-Noreg hadde på denne tida (Berg 2013: 42). At kannikgjelda i Nordland gav større inntekter, må ha gjort det lettare for kannikane, eller prestane som vikarierte for dei, å tileigna seg bøker.

Ein kan ikkje ta for gjeve at alle handskrifta på lista skal ha vore frå bøker som var i bruk i Nordland i mellomalderen, men det er heller ikkje truleg at alle vart henta hit som innbindingsmateriale etter reformasjonen. Generelt kan me seia at når me har mange overleverte fragment frå same handskrift, som alle har sekundærproveniensiens frå same område over tid, styrkjer det sjansen for at handskriftet vart funne i det aktuelle området. Eit slikt handskrift er nummer 35 på lista, eit antifonale der heile 31 fragment har overlevd. Dei har vore nytta som innbinding på rekneskapar frå Nordland, Salten og Tromsø i perioden 1625–1648. Skrivaren har vorte identifisert som skaparen av den sokalla norske homilieboka, det eldste overleverte intakte norrøne handskriftet frå norsk mellomalder, som vart til i Bergen kring år 1200.³⁹ I tillegg til homilieboka og antifonalet har me eit missale frå denne skrivaren (Riksarkivet, lat. frag. 764, 1-2; proveniens Bergen, ukjent årstal). Dessutan har same person bidrege med initialar, musikknotasjon og rubrikkar i eit anna antifonale, som òg har funne vegen til Nordland – nummer 45 på lista. Sjølve teksten i dette antifonalet vart

³⁹ Gullick & Ommundsen 2012: 27–38; Attinger 2010; Gullick 2010. For ein analyse av liturgien i fragmentet, sjå Gjerløw 1979: 242–250.

skrivne av tre andre personar, utan at nokon av desse var fullt so kompetente som homiliebokskrivaren (Gullick & Ommundsen 2012: 35–36; Attinger 2010). Elleve fragment frå dette handskriftet har overlevd som innbinding på rekneskapar frå Nordland i åra 1624 til 1627.

At minst fire personar samarbeidde om å produsera ei bok, peikar mot ein aktiv skriarverkstad (Gullick & Ommundsen 2012: 36). Dei to antifonala 35 og 45 har soleis bae funne vegen til Nordland frå den same skriarverkstaden i Bergen, kanskje kort tid etter at dei vart skrivne. Mange handskrift kan ha kome til Nordland denne vegen i løpet av mellomalderen, med tanke på den jamne og tette handelskontakten mellom Bergen og Nord-Noreg (Ommundsen 2010: 142, n. 6). Både 35 og 45 er skrivne til bruk for ein ikkje-monastisk institusjon, det vil seia ein institusjon som ikkje fylgde Benedikts klosterregel (Attinger 2010: 163; Ommundsen 2010: 145–146). Bae antifonala kunne soleis brukast i ei «vanleg» kyrkje.

Nummer 35 inneheld dessutan eit hint om kvar boka har vore nytta, nemleg delar av ei inventarliste. Lista er skrivne inn nedst i marginen på blad 1018, 101, og nemner «messeklede, bøker, kalkar, voks».⁴⁰ Lista har truleg gått over det føregåande verso-bladet i tillegg til det bevarte recto-bladet, slik at ei eventuell presisering av kva bøker det er snakk om, må ha stått i den delen som er tapt (Ommundsen 2010: 145). Den sparsame plassen kan peika mot få bøker, men det kan òg tenkjast at vedkomande som sette opp lista, ikkje brydde seg om å rekna dei opp i detalj.

To andre fragment av interesse er nr. 19 og 20 på lista, som bae stammar frå missale skrivne rundt år 1100. Same person har stått for musikknotasjonen i bae fragmenta, pergamentet er av same type, og same grønne og lyseraude farge er nytta (Pettersen & Karlsen 2003: 67). Det er dimed tale om produkt av ein skriarverkstad eller eit senter for bokproduksjon. Paleografisk viser dei to missala teikn til både engelsk og kontinental påverknad, noko som peikar mot eit norsk opphav (Pettersen & Karlsen 2003: 67–68). Det kan soleis vera tale om restar frå ein av dei fyrste norske skriarverkstadene. Kvar denne verkstaden har lege, veit me ikkje, men det har nok vore i tilknytning til eit av bispeseta, der ein lettast ville ha tilgang på den naudsynte kompetansen, so vel som på pergament.

Dei aller fleste fragmenta med proveniens frå Nordland len stammar frå rekneskapar bundne inn medan Hartvig Bille og Frands Kaas var lensherrar (1604–1638). Dette er dessutan tilfelle for alle fragment som har proveniens både frå Nordland len og frå andre delar av landet (og som difor ikkje er med i vedlegget), noko som kan styrkja teorien om at Hartvig Bille bygde opp eit lager av pergament ved den nye residensen på Bodøgård, inkludert pergament han hadde teke med eller

⁴⁰ Sjø Ommundsen 2010: 143–145 for fullstendig transkripsjon, omsetjing og diskusjon.

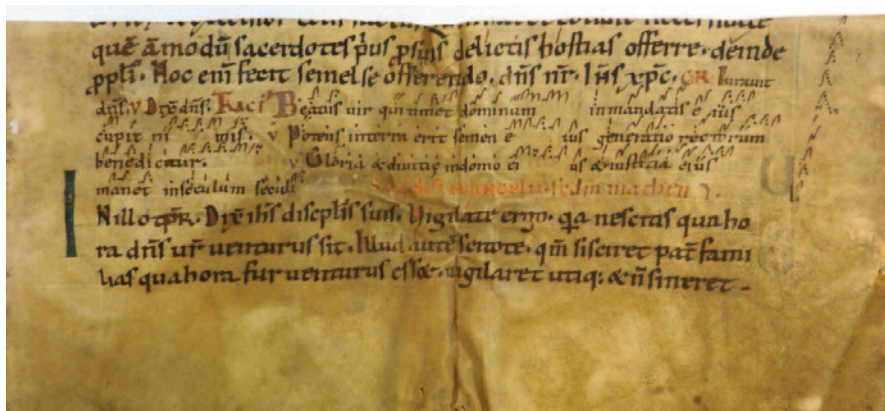

Fig. 5 (denne og neste side). Riksarkivet, lat. frag. 217, 2 (nr. 19) og 218, 1–3 (nr. 20). Foto: Michael Gullick.

fått tilsendt frå andre stader. At dette lageret so gjekk i arv til etterfylgjaren saman med residensen, er nummer 84 på lista eit bevis på. To fragment frå same blad av eit graduale (lat. frag. 1103, 6–7) vart nytta som innbinding på ein rekneskap frå Nordland, 1632. På det eine står namnet til Frands Kaas med 1600-talsskrift – kanskje ein autograf. To andre fragment frå same handskrift (lat. frag. 1103, 8–9) var derimot nytta som innbinding på lensrekneskapen frå Nordland i 1616, altså under Hartvig Bille.

Dei to antifonala frå Bergen, nummer 35 og 45 på lista, vart fyrst nytta som innbinding på 1620-talet, under Frands Kaas. Kan han eller forgjengaren ha funne dei i lokale kyrkjer? Ein nærliggjande kandidat er Bodin hovudkyrkje, som låg rett attmed lensresidensen på Bodøgård. Dette er ei steinkyrkje frå kring 1240 som har høyrte til eit av dei mest velståande prestegjelda i landsdelen (Ekroll 2014: 263). Som nemnt ovanfor vart den nye residensen skild ut frå dette kyrkjegodset i samband med at Hartvig Bille etablerte seg på Bodøgård (Coldevin 1989: 162). Pergamentbøker frå kyrkja kan ha fylgd med i «dragsuget», sjølv om den sparsame inventarlista i nummer 35 moglegvis peikar mot ei mindre velståande kyrkje enn Bodin (jfr Ommundsen 2010: 145). På den andre sida er det ikkje sikkert at kyrkja rådde over store ressursar på den tida då inventarlista vart skriven.⁴¹

⁴¹ Ommundsen (2010: 143) daterer notisen til ca. 1300.

Fig. 6. Riksarkivet, lat. frag. 1103, 6 (utsnitt): namnetrekket til Frands Kaas. Foto: Michael Gullick.

Ei handfull av fragmenta har påskrifter som viser at dei har vore nytta som innbinding meir enn éin gong. Det mest interessante av desse, med tanke på det fragmentet avslører om gjenbruk i den fyrste tida til lensherreresidensen, stammar frå eit graduale skrive i Noreg kring år 1500, nummer 80 på lista. Ifylgje påskrifta frå arkivaren var fragmentet funne på ein rekneskap frå Nordland 1614, men ei eldre påskrift viser at fragmentet hadde tent som innbinding før dette, nemleg på ein «Regenschab paa Bodegaardt fra Anno 1610 och till Anno 1611». Påskrifta er signert av Dinnes Jensen. Han var skrivar for Hartvig Bille, og vert omtala som fullmektig for lensherren då han var i København med pengar og rekneskapar i 1611 (Hasselberg og Dahl 1999:

35).⁴² Dersom det er rett at gradualet vart skrive i Noreg, slik Michael Gullick har føreslått (Gullick 2015), styrkar det sjansane for at fragmentet stammar frå ei lokal bok lensherren eller folka hans hadde kome over, snarare enn «importpergament». Det er òg verdt å merka seg at Dinnes Jensen tydelegvis har teke med seg fragmentet attende til Nordland, slik at det kunne brukast på nytt i 1614, med mindre det er tale om feil i påskrifta frå arkivaren.

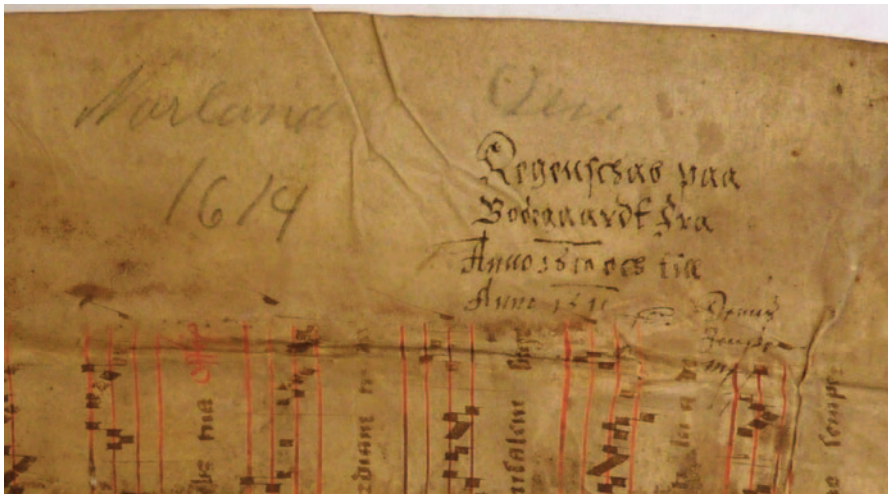

Fig. 7. Riksarkivet, lat. frag. 1098, 1 (utsnitt): påskrift og signatur frå Dinnes Jensen. Foto: Michael Gullick.

Eit anna fragment som viser teikn til gjenbruk, er nr. 68, der nokon har notert fylgjande: «Item den neste tidzdag efftermid Faste Søndag haff ieg ...ont? 3 tønner Ic to daler y peng aff dj peng som er For kor dette Aars kost. Anno 1597».⁴³ Notisen indikerer at på dette tidspunktet, altså i 1597, var handskriftet alt skore opp og pergamentet nytta til andre føremål, i dette tilfellet som «notisblokk». I so fall er det ikkje Hartvig Bille som står bak, og det er usikkert om dette var ei lokal bok som nokon hadde skore opp til gjenbruk på eige initiativ, eller om pergamentet kom til Nordland som innbindingsmateriale. Fragmentet er frå eit missale datert til perioden kring år

⁴² Dei aktuelle rekneskapane finst i Riksarkivet (lensr. 1.7), og venteleg skulle det vera råd å kopla gradualefragmentet til ein av dei. Eg har diverre ikkje hatt høve til å kontrollera dette.

⁴³ Eg takkar Kenneth Bratland for hjelp til å tyda denne innskrifta.

Fig. 8. Riksarkivet, lat. frag. 1079, 1: notis i margen. Foto: Michael Gullick.

1400 utan kjent opphav, og ingen av alternativa – lokal gjenbruk eller import av pergament – kan soleis utelukkast.

Eit mindretal av fragmenta på lista vart nytta som innbinding på rekneskapar etter tida til Hartvig Bille og Frands Kaas. Med unntak av nr. 35, der pergamentet fyrst var nytta som innbinding mellom anna på lensrekneskapar under Frands Kaas og deretter ser ut til å ha gått i arv til ettermennene Knud Steensen og Preben von Ahnen, er det hovudsakleg tale om futerekneskapar frå 1640- og 50-talet. Somme av desse er bundne inn med fragment frå ikkje-liturgiske bøker (nr. 1, 2 og 3), som det er freistande å tru kan ha kome til Nordland frå Trondheim: Det leksikografiske verket *Derivationes* av Huguccio av Pisa (nr. 1, Lofoten 1639), bibelkommentaren *Moralia in Job* av pave Gregor den store (nr. 2, Helgeland 1648–1649) og den filosofiske teksten *De miseria condicionis humanae* av Lotario dei Conti di Segni, meir kjend som pave Innocens III (nr. 3, Salten 1655) er av den typen bøker me ville venta å finna ved domkapittelet i Nidaros.⁴⁴ Bøkene kan ha vorte skorpe opp i Trondheim

⁴⁴ Desse fragmenta har ikkje vore omtala i litteraturen tidlegare, etter det eg kjenner til. Ifylgje Michael Gullick (2015) vart innhaldet i nr. 1 identifisert av Astrid Marner. Underteikna identifiserte tekstane i nr. 2 og 3 under arbeidet med artikkelen, rett nok utan å ha hell med seg når det gjeld teksten på den eine sida av nr. 3, som framleis er uidentifisert, men som ser ut til å koma frå ei preike eller ei avhandling. Den delen av Lotarios *De Miseria* som står på

(eller ein annan stad der det fanst tilgang på slik litteratur) og fragmenta nytta om att seinare, slik me har sett døme på, men det kan ikkje utelukkast at handskriftera fann vegen nordover til dømes som gåver frå kannikane, jamfør testamentet til Ogmund. Det er likevel meir sannsynleg at slike bokgåver ville bestå av liturgisk materiale, som kyrkjene hadde meir direkte bruk for, med mindre det var tale om kyrkjer som fungerte som eit intellektuelt og åndeleg sentrum, slik som Trondenens.

Nokre rekneskapar frå 1660-talet skil seg ut både ved at dei er seinare i tid og at dei etter alt å døma er rekneskapar frå kyrkjer, ikkje futedømme eller len. Det dreier seg om rekneskapar frå to kyrkjer i Salten, Skjerstad (nr. 28) og Gildeskål (nr. 16), ei frå Brønnøy (nr. 90) og ei på Helgeland, Rødøy (nr. 57).⁴⁵ Ved sistnemnde kyrkjestad skal det ha stått ei trekyrkje frå mellomalderen som vart riven i 1666, før ei ny trekyrkje vart bygd året etter (Dietrichson 1888: 120). Ein kan spekulera i om rivinga av kyrkja òg førte til gjenbruk av eventuelle mellomalderhandskrift som måtte vera der. Fragmentet frå Rødøy er frå eit breviarium datert til perioden rundt år 1200, som truleg vart skriva i Noreg (Gullick 2015). Handskriftet kan ha kome til Nord-Noreg ikkje lenge etter at det vart laga.

Nummer 28, fragmentet frå Skjerstad, er derimot frå eit messeleksjonarium (ei bok med tekstar som skulle lesast under høgmessa) skriva alt på 900-talet – det vil seia før kristendommen hadde fått fotfeste i Noreg, og lenge før etableringa av norsk bokproduksjon. Skriftera er karolingisk minuskel, truleg av kontinental type (Gullick 2015; Gjerløw 1979: 266, n. 1). Fragmentet kan vera frå ei av dei fyrste bøkene som var i bruk i Noreg, frå misjonstida og tiåra etter, sjølv om dette ikkje kan påvisast. Saman med dei andre tidlege fragmenta på lista, som nummer 19 og 20 (sjå ovanfor), gjer nummer 28 det freistande å spekulera i om det kan ha vore slik at gamle handskrift fekk «nytt liv» i Nordland – det vil seia at når ein reiste kyrkjer langs kysten av Hålogaland på 1100-talet og utover, vart i alle fall somme av desse utstyrte med gammaldagse bøker i staden for flunkande nye. Innhaldet var jo ikkje naudsynleg utdatert berre fordi karolingisk minuskel hadde gått av moten, og ein kan sjå føre seg at kyrkjelege institusjonar i byar som t.d. Bergen eller Nidaros, der nye bøker var lettare å koma over både frå innland og utland, godt kunne selja unna gamle messebøker for å skaffa seg nyare og finare handskrift.

den andre sida, er noko korta ned, noko som styrkjer moglegheita for at handskriftet kan ha vore eit florilegium.

⁴⁵ Arkivaren som tok av fragmentet, har notert «Rødøy i Salten», men det må vera feil. Elles har nummer 33 på lista òg vore nytta som innbinding på ein kyrkjerekneskap frå 1618, noko me kan lesa av restane av ei påskrift. Diverre er ikkje sjølv namnet på kyrkja med, men det kan ha slutta på «s».

Når det gjeld nummer 91, eit fragment frå nok eit eksemplar av *Moralia in Job*, kom det frå ei bok i relativt stort format, skriven i fyrste halvdel av 1100-talet, truleg i Frankrike (Myking 2017: 85–88). Fragmentet var nytta som innbinding på ei kyrkjebok (ministerialbok) for Brønnøy i åra 1669–1677, ei bok som aldri vart sendt til København, og som no er i Trondheim.⁴⁶ Boka vart ført av soknepresten Jens a Mønnichen, som i 1676 vart kalla til Bodø (Dahl 2000: 275, 301). Dei siste notata i boka er frå sumaren 1677, noko som tyder på at Mønnichen held fram i stillinga fram til dette tidspunktet, kanskje av di etterfylgjaren Peder Bredal enno ikkje var klar til å ta over; sistnemnde skal ha vore nøydd til å ta eksamen fyrst (Dahl 2000: 275). Det var truleg Mønnichen som fekk kyrkjeboka bunden inn med Gregorius-fragmentet, men me veit ikkje kvar han fekk det frå – kanskje i Trondheim, der han budde frå 1664 til 1666 som gjest hjå biskop Erik Bredal, som òg skulle verta svigerfar hans, og som dessutan var far til ettermannen Peder Bredal (Dahl 2000: 275, 301). Uansett har me mest sannsynleg å gjera med eit handskrift som ikkje vart nytta lokalt, sidan eit større, ikkje-liturgisk handskrift igjen ville vera meir ventande å finna ved t.d. domkapittelet i Nidaros enn i ei mindre kyrkje som Brønnøy (Karlsen 2013c: 226).

Gregorius IX, DG 8 og «Olavs-skrivaren»

Det siste handskriftet som vart nytta som kyrkjerekneskap, representerer eit anna unntak frå dominansen av liturgiske bøker blant nordlandsfragmenta. Nummer 16 består av tretten fragment frå eit kyrkjerettsleg handskrift frå midten av 1200-talet, nærare bestemt Gregorius IX sine *Decretales*. Boka har vore i medium format (ca. 290 x 20 mm) og er truleg skriven i England eller Frankrike. Den tidlegaste rekneskapen bunden inn med fragment frå denne boka, er frå Salten i 1624; seinare vart fragment frå dette handskriftet nytta som innbinding på to «grupper» rekneskapar: fyrst frå Tromsø for åra 1637–38, deretter for Gildeskål 1665, 1666 og 1668, altså tretti år seinare. At dei sistnemnde er kyrkjerekneskapar, går òg fram av at ein arkivar har notert «Stephan Hansön» på eitt av fragmenta saman med proveniens. Notisen viser til soknepresten i Gildeskål, i 1626 eigar av det norrøne handskriftet DG 8 som han hadde etter far sin, Hans Olsen. Det kan tenkjast at Hans hadde arva både DG 8 og andre handskrift etter far sin, kannik Ole Nielsen i Trondheim, og at fleire av desse gjekk vidare i arv til sonen. «Ex libris charissimi patris» («frå bøkene til den kjære far [min]»), som det står i eigarnotisen til Stephan, impliserer at Hans hadde fleire bøker.

⁴⁶ Karlsen 2013c: 226. Skanna versjon av kyrkjeboka: <https://www.digitalarkivet.no/kb20071001650258> (vitja 18.08.2021).

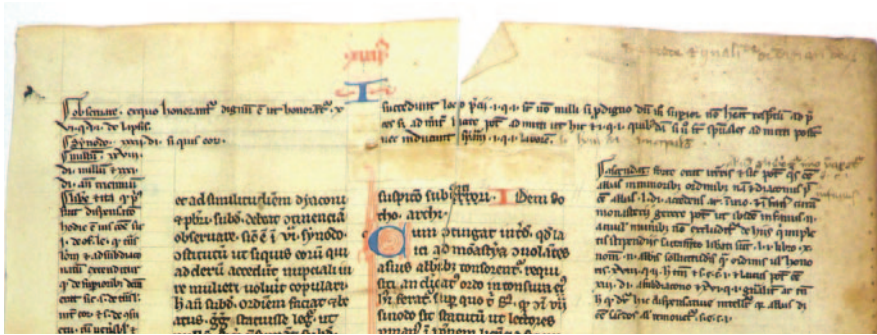

Fig. 9. Riksarkivet, lat. frag., 155, 1–2 (utsnitt): toppen av eit blad som har bunde inn rekneskapar frå Gildeskål. Foto: Michael Gullick.

Handskriftet er nytta som innbinding for Salten-rekneskapane i 1624, medan Stephan framleis eigde DG 8. Dersom innbindinga gjekk føre seg ved residensen til Frands Kaas, på dette tidspunktet Bodøgård, har lensherren altså fått pergamentet seinast ved dette høvet. 1624 er òg året då Laurits Samuelsen Arctander skreiv eigarnotisen sin i det norrøne handskriftet DG 4–7. Kan det ha vore han som kom over *Decretales*-handskriftet, på vegner av seg sjølv eller lensherren? I alle fall kan fragmentet ha sett han på sporet av noko, for om me tenkjer oss at Stephan selde delar av *Decretales*-handskriftet til lensherreadministrasjonen tidleg på 1620-talet, får den halvt uleselege notisen i DG 4–7 brått ny meining. «De andre findes (vden tuuill) paa Hernes heller Gilleskaall i Nordland» – kanskje desse «andre» viser til handskrift etterlatne av Hans Olsen, som hadde gått i arv til sonen Stephan på Gildeskål eller kona Kjersten?⁴⁷ Sistnemnde døydde på Ytre Hernes i 1629 (Dahl 2000: 299). Det er godt mogleg at Laurits fatta interesse for *Decretales*-handskriftet og mistenkte at det var «meir der det kom frå», noko som for so vidt viste seg å stemma, sidan han etter kvart fekk DG 8 i varetekt.

Som nemnt ovanfor, er handa til skrivaren av den legendariske Olavs-sagaen («Olavs-skrivaren») i DG 8 identifisert i fleire handskrift: eit fragment frå landslova

⁴⁷ Eit inventar frå 1614 viser at det på den tida fanst fleire bøker i Gildeskål kyrkje, og at minst to av desse stamma frå mellomalderen: ei jordebok, som har gått tapt, og eit missale, der berre bokbindet har overlevd, men som på grunnlag av dette har vorte identifisert som eit eksemplar av *Missale Nidrosiense* (1519), den eldste trykte norske boka ved sidan av *Breviarium Nidrosiense* frå same år (Vasstveit 1978). Inventaret står skrive på bokbindet, som no er i Nasjonalbiblioteket under signaturen NB Oslo, Ms.fol. 3858; sjå Vasstveit 1978 for detaljar. Eg takkar Espen Karlsen for denne referansen.

(Oslo, Riksarkivet, norr. fragm., bestand 47c) og fire liturgiske bøker (Gjerløw 1968:35–38, Ommundsen 2007a: 213–218). Det norrøne fragmentet er utan kjend proveniens, men dei fire liturgiske bøkene har alle vorte nytta til å binda inn rekneskapar frå Nordland. Det dreier seg om eit missale (nr. 4), eit manuale (nr. 39), eit antifonale (nr. 41) og eit breviarium (nr. 42). Nr. 4 og 39 har fått påskrifta «Mattis Holste» av arkivaren som løyste dei frå rekneskapane (Ommundsen 2007a: 214). Mattis Holste, eller Mattias Holst, var fut i Senja 1622–1638 og har underskrive dei aktuelle rekneskapane (Hasselberg & Dahl 1999:85). Desse vart truleg bundne inn ved lensherrerresidensen, sidan pergament frå nr. 39 òg har vore nytta på rekneskapar frå Helgeland. Nr. 41 og 42 vart nytta på rekneskapar frå Hartvig Bille si tid som lensherre, og har nok difor vore del av det «raidet» me alt har skissert ovanfor.

Ein tekst som den legendariske Olavs-sagaen er nok mest ventande å finna i eit større litterært sentrum, og særleg Nidaros, som jo var heimstad for Olavs-kulten. Difor er det freistande å plassera Olavs-skrivaren her, sjølv om det teoretisk sett ikkje er noko i vegen for at han kan ha arbeidd på ein mindre stad, sidan han utførte både initialar og rubrikkar sjølv, og dimed ikkje kan knytast til nokon skrifvarverkstad (Ommundsen 2007a: 215). I scenarioet skissert ovanfor vart DG 8 bunde inn ved domkapittelet i Nidaros på 1500-talet, før det kom til Nordland (kanskje som arvegods etter Ole Nielsen, far til handskriftseigaren Hans Olsen). Dei liturgiske handskrifta, derimot, høyrde til den typen bøker ein ville venta å finna i lokale kyrkjer i Nordland i mellomalderen, og difor er det svært sannsynleg at dei tok vegen nordover lenge før reformasjonen. Ein kan sjå føre seg at Olavs-skrivaren hadde ein verkstad i Nidaros (anten åleine eller saman med andre) som forsynte geistlege, lagmenn og andre med handskrift alt etter behov og interesse. Me veit frå før at liturgiske bøker kom til kannikgjelda i Nordland gjennom kannikane som hadde fått tildelt dei, jamfør dømet Ogmund Olafsson (DN II 468). I teorien kan nr. 42 på lista vera frå breviariet Ogmund gav til Hassel kyrkje, sjølv om det naturleg nok ikkje lét seg gjera å kopla den nemnde boka til eit spesifikt handskrift utan handfast dokumentasjon.

Lilli Gjerløw rekna med at handskrifta til Olavs-skrivaren vart nytta i Nord-Noreg, kanskje Bodø (Bodin) (Gjerløw 1968: 37–38). Ifylgje Gjerløw var manualet (nr. 39) tilpassa ei kyrkje dedikert til Sankt Laurentius og ein annan helgen (Gjerløw 1968: 37). Jamvel om det er ukjent kva helgen Bodin kyrkje var vigd til, veit me at ei anna kyrkje i landsdelen, Dønnes på Helgeland, kanskje bygd av lendmannen Pål Vågaskalm på 1200-talet, var vigd til Laurentius (Ekroll 2014: 258). Eit dokument frå 1346, der korsbroren Kåre Torleifsson i Nidaros avstår delar av inntekter frå ein gard i Dønnes sokn, tyder på at kyrkja låg i eit kannikgjeld (DN II 276). Manualet kan ha vore skrivne til bruk for Dønnes kyrkje, men dette er langt frå sikkert. Uansett er det

sannsynleg at alle bøkene skrivne av Olavs-skrivaren faktisk var i bruk i Nordland, og godt mogleg at dei kom dit i samband med at kyrkjene trong forsyningar av liturgiske bøker — skrivaren var aktiv mot slutten av 1200-talet, ein periode då mange av kyrkjene i Nordland var nybygde.

Avsluttande merknader

Lilli Gjerløw såg tidleg det norrøne handskriftet DG 8 i samanheng med fragmentsamlinga i Riksarkivet, og ikkje berre når det gjeld Olavs-skrivaren. I 1958 publiserte ho fragmenta frå ein engelsk kalender frå tidleg 1100-tal (Riksarkivet, lat. frag. 145, 1–4 – nr. 14 på lista i vedlegget) som hadde vore nytta til å binda inn rekneskapar frå Vesterålen og Senja i 1631 og 1632.⁴⁸ Gjerløw stilte spørsmålet om handskriftet hadde vore nytta i Bodin kyrkje eller ei anna kyrkje i Nordland, og deretter vorte kutta opp ved lensherreresidensen, sidan «at least one famous Norwegian manuscript», det vil seia DG 8, hadde proveniens frå Bodin (Gjerløw 1958: 100). Eit tillegg i kalenderen frå slutten av 1200-talet, *her er þriðnastæfna evenlæga* («her møtest alltid tinget på Træna»), viser til Træna i Rødøy på Helgeland, der eit kapell er dokumentert seinast på 1500-talet.⁴⁹ Gjerløw konkluderte likevel med at kalenderen nok hadde vore nytta og seinare skoren opp i Nidaros, sidan Træna låg under erkebispem på 1400-talet (Gjerløw 1958: 100).

Materialet og analysane i denne artikkelen gjer det verdt å stilla spørsmålet til Gjerløw på nytt, og å dra ein annan konklusjon. Den aktuelle kalenderen har heilt sikkert kome til Noreg via Nidaros og vorte nytta der, men det er ingenting som står i vegen for at han deretter har hamna på Træna. Som me har sett, spelte domkapittelet i Nidaros ei viktig rolle i å forsyna kannikgjelda sine med bøker gjennom seinmellomalderen, jamfør Ogmund sine testamentariske gåver, eller boka på Trondenes som Anders fekk av meister Sakse. Går me tilbake til høgmellomalderen, då mange av kyrkjene i Nordland vart bygde, må dei ansvarlege bygherrane ha sytt for at kyrkjene var utstyrte med dei mest grunnleggjande boktypane, so som missale og manuale – bøker me veit at Olavs-skrivaren produserte. Og når me veit at pergament vart nytta som innbinding ved lensherreresidensen i Nordland i heile perioden fram til 1640-talet (jamfør til dømes namnetrekket til Frands Kaas på eitt av fragmenta), er det ingen grunn til å leggja til grunn at kalenderen, eller nokon av dei andre fragmenta som berre har kjend proveniens frå Nordland, vart skoren opp i Trondheim. For alt

⁴⁸ Gjerløw 1958. Gjerløw inkluderte dessutan to fragment frå eit astrologisk handskrift (Oslo, Riksarkivet, lat. frag. 145, 5–6), men desse er frå 1300-talet og har ingen band til kalenderen (Gullick 2015)

⁴⁹ Gjerløw 1958: 99–100. Det er usannsynleg at Gjerløw kjende til missalefragmentet frå Rødøy-rekneskapen, sidan ho ikkje kopla kalenderfragmentet til sjølve Rødøy-kyrkja.

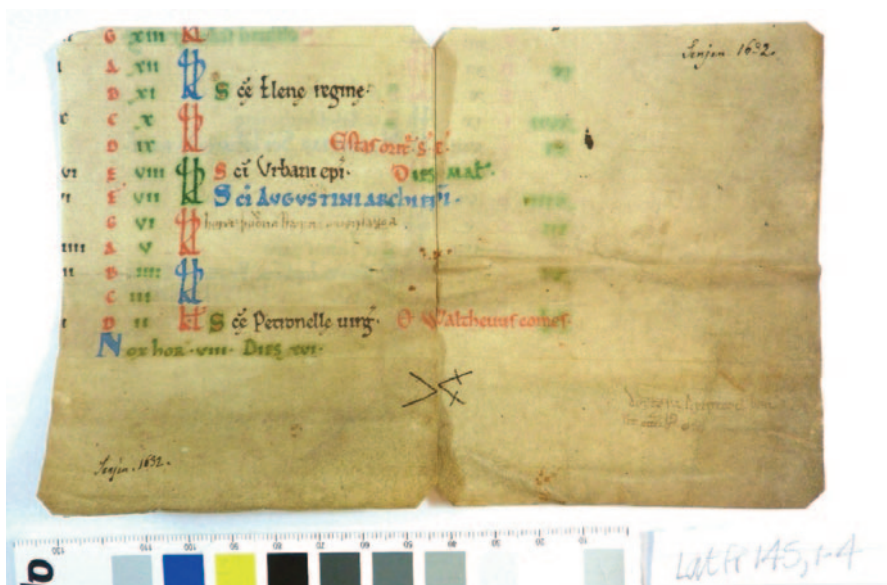

Fig. 10. Riksarkivet, lat. frag. 145, 3-4: kalender med tillegg som refererer til Trøna. Foto: Michael Gullick.

me veit, kan kalenderfragmentet ha gjort teneste i mellomalderkyrkja på Rødøy, saman med missalet nr. 57 (sjå ovanfor).

Dersom det stemmer at dei fleste Nordlands-fragmenta kjem frå norskproduserte bøker, talar det for at lensherrane nytta seg av det lokale tilfanget av handskrift, supplert med pergament frå andre stader i landet. Desse lokale bøkene har truleg i stor grad kome til Nordland frå større norske senter. Her har Nidaros hatt ei nøkkelrolle, sidan me har konkrete døme på at kannikane ved domkapittelet sende bøker nordover i løpet av mellomalderen (jamfør testamentet til Ogmund Olafsson, eller gåva frå meister Sakse til Anders på Trondenes). Domkapittelet kan til og med ha vore ansvarlege for at dei to norrøne handskrifta DG 4-7 og DG 8 kom til Salten i etterreformatorisk tid.⁵⁰ Men dei liturgiske handskrifta frå verkstaden til homiliebokskrivaren

⁵⁰ Slik sett hadde Lilli Gjerløw rett når ho kopla DG 8 til kalenderfragmentet nr. 14 basert på den felles Bodø-proveniensen frå 1600-talet (Gjerløw 1958: 100), sjølv om dei to handskrifta etter alt å døma kom til Nordland til ulike tider og av ulike grunnar.

viser at me heller ikkje bør underslå Bergen si rolle i å forsyna nordlandske kyrkjer med bøker i mellomalderen.

Blant fragmenta med proveniens frå Nordland er det latinske materialet dominert av liturgiske handskrift, det norrøne av lovbøker.⁵¹ Dette er i tråd med kva ein kunne venta ut frå behova til kyrkjene på den eine sida og lovmenn på den andre, og styrkjer soleis tesen om at dette i stor grad dreier seg om bøker som har vore nytta lokalt. Eit nærare studium av innhaldet i dei liturgiske fragmenta vil dimed ha potensiale til å fortelja oss meir om den religiøse praksisen i kyrkjene i Nordland, men dette er ikkje den einaste moglegheita som ligg i materialet. Ein studie av fragmenta ut frå paleografiske og kodikologiske aspekt, med tanke på å heimfesta dei meir nøyaktig i t.d. Bergen eller Trondheim, vil kunna bidra med ny innsikt i den norske produksjonen av handskrift. Både handskriftsfragmenta og koplinga deira til Nord-Noreg representerer dimed ei langt frå ferdigutforska kjelde til norsk bokkultur so vel som nordnorsk kyrkjeliv i mellomalderen.

Bibliografi

- AMUNDSEN, Leiv. 1926. *Katalog over Universitetsbibliotekets Paleotypsamling*. Oslo: Universitetsbiblioteket.
- ATTINGER, Gisela. 2010. Musikknotasjonen i antifonariefragmenter i Riksarkivet. I Odd Einar Haugen & Åslaug Ommundsen (red.), *Vår eldste bok: Skrift, miljø og biletbruk i den norske homilieboka*, 151–164. Oslo: Novus.
- BERG, Ivar. 2016. Ei boksamling frå reformasjonstida og norsk litterær kultur i seinmellomalderen. *Maal og Minne* 108.1: 1–34.
- BERG, Sigrun H. 2013. *Trondenes kannikgjeld - makt og rikdom gjennom seinmellomalder og reformasjon*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Tromsø.
- BERGESEN, Rognald H. 2013. Middelalderens bibliotek på Trondenes. *Collegium Medievale* 26: 60–88.
- BUDAL, Ingvil B. 2009. *Strengleikar og Lais: Høviske noveller i omsetjing frå gammalfransk til gammalnorsk. Band 1: Tekstanalyse*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- COLDEVIN, Axel. 1989. *Jordegods og storgårder i Nord-Norge*. Espa: Lokallhistorisk forlag.
- DAHL, Svein Tore. 2000. *Geistligheten i Nord-Norge og Midt-Norge i tiden 1536–1700*. Trondheim: S.T. Dahl.

⁵¹ Dei norrøne fragmenta fortener meir omtale enn det som har vore mogleg her, og eg planlegg å venda tilbake til dei i ein framtidig artikkel.

- DIETRICHSON, Lorentz. 1888. *Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden*. Kristiania: Malling.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*, red. C.A. Lange & et al. Bind I–XXIII. Christiania/Oslo: Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt/Riksarkivet, 1847–2011.
- EDWARDS, O.T. 2013. Medieval Music Manuscripts in Nasjonalbiblioteket (the National Library), Oslo. I Espen Karlsen (red.), *Latin Manuscripts of Medieval Norway. Studies in Memory of Lilli Gjøløw*, 337–360. Oslo: Novus.
- EGGEN, Erik. 1968. *The sequences of the Archbishopric of Nidarós*. Bibliotheca Arnagnæana 21–22. København: Munksgaard.
- EKEN, Thorsten. 1963. *Gammalnorske membranfragment i Riksarkivet. Band I: 1–12. Lovtekster*. Oslo: Riksarkivet og Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter.
- EKROLL, Øystein. 2014. Kyrkjene langs leia mot nord. I Morten Stige & Øystein Ekroll (red.), *Gildeskål gamle kirke: Marmorkirka langs nordvegen*, 239–291. Bergen: Fagbokforlaget.
- EKROLL, Øystein, Morten STIGE & Jiri HAVRAN. 2000. *Middelalder i stein*. Kirker i Norge, 1. Oslo: ARFO.
- GJERLØW, Lilli. 1958. Fragment of a Twelfth-Century Croyland Calendar found in Norway. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 45: 99–106.
- . 1968. *Ordo Nidrosiensis Ecclesiae*. Libri liturgici provinciae Nidrosiensis medii aevi 2. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt.
- . 1979. *Antiphonarium Nidrosiensis Ecclesiae*. Libri liturgici provinciae Nidrosiensis medii aevi 3. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt.
- . 1980. *Liturgica Islandica I–II*. Bibliotheca Arnagnæana 35–36. København: Reitzel.
- GUDBRANDSON, Terje. 1990. 'Ei altfor stor jord!' Glimt fra Bodø prestegårds historie. I Turid F. Eilertsen (red.), *Bodin kirke 750 år: «hvor elskelig dine boliger er...»*, 69–111. Bodø: Lofotboka forlag.
- GULLICK, Michael. 2010. «Skriveren og kunstneren bak homilieboken». I Odd Einar Haugen og Åslaug Ommundsen (red.), *Vår eldste bok. Skrift, miljø og biletbruk i den norske homilieboka*, 77–99. Oslo: Novus.
- . 2013. «A preliminary list of manuscripts, manuscript fragments and documents of English origin or the work of English scribes in Norway datable to before 1225». I Espen Karlsen (red.), *Latin Manuscripts of Medieval Norway: Studies in Memory of Lilli Gjøløw*, 123–197. Oslo: Novus.
- . 2015. Upublisert handliste over fragment i Riksarkivet, Oslo.

- GULLICK, Michael & Åslaug OMMUNDSEN. 2012. Two scribes and one scriptorium active in Norway c. 1200. *Scriptorium* 66.1: 25–54.
- GÖDEL, Vilhelm. 1892. *Katalog öfver Upsala universitets biblioteks fornisländska och fornorska handskrifter*. Skrifter utgivna av K. Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala, 2:1. Upsala: Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala
- HASSELBERG, Kåre & Svein Tore DAHL. 1999. *Embetsmenn i Nord-Norge i tiden 1536–1700*. Trondheim: K. Hasselberg og S.T. Dahl.
- HAUGEN, Odd Einar & Åslaug OMMUNDSEN. 2010. Nye blikk på homilieboka. I Odd Einar Haugen og Åslaug Ommundsen (red.), *Vår eldste bok: Skrift, miljø og biletrbruk i den norske homilieboka*, 9–33. Oslo: Novus.
- HOLM-OLSEN, Ludvig. 1940. *Den gammelnorske oversettelsen av Pamphilus: med en undersøkelse av paleografi og lydverk*. Oslo: Dybwad.
- HOLTSMARK, Anne. 1956a. *Legendarisk Olavssaga: Etter Uppsala universitetsbiblioteks Delagardieske samlingen nr 8 II*. Oslo: Dreyer.
- . 1956b. *Studier i norrøn diktning*. Oslo: Gyldendal.
- JOHNSEN, O. A. 1908. Norske geistliges og kirkelige institutioners bogsamlinger i den senere middelalder. I *Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde*, 73–96. Kristiania: Aschehoug.
- KARLSEN, Espen. 2013a. Introduction. I Espen Karlsen (red.), *Latin Manuscripts of Medieval Norway: Studies in Memory of Lilli Gjerløw*, 13–26. Oslo: Novus.
- . 2013b. Latin Manuscripts of Medieval Norway: Survival and Losses. I Espen Karlsen (red.), *Latin Manuscripts of Medieval Norway: Studies in Memory of Lilli Gjerløw*, 27–39. Oslo: Novus.
- . 2013c. Fragments of Patristic and Other Ecclesiastical Literature in Norway from c. 1100 until the Fifteenth Century. I Espen Karlsen (red.), *Latin Manuscripts of Medieval Norway: Studies in Memory of Lilli Gjerløw*, 215–269. Oslo: Novus.
- KOLSRUD, Oluf & Georg REISS. 1913. *Two norrøne latinske kvæde med melodiar*. Videnskapsselskapets Skrifter, Hist.-Filos. Klasse 1912:5. Kristiania: Dybwad.
- KROESEN, Justin E. A. 2017. Mellom Bergen og Bergamo: Lutherdommens bevarende makt. I Eldbjørg Haug (red.), *Fra avlatshandel til folkekirke: Reformasjonen gjennom 500 år*, 209–235. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- MUNDAL, Else. 1994. Byen som litterært sentrum. I Ingvild Øye (red.), *By og land i middelalderen*, 64–85. Bergen: Bryggens museum.
- MYKING, Synnøve Midtbø. 2017. *The French Connection. Norwegian Manuscript Fragments of French Origin and their Historical Context*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Bergen.

- OLESON, Tryggvi J. 1957. Book Collections of Mediaeval Icelandic Churches. *Speculum* 32. 3: 502–510.
- OMMUNDSEN, Åslaug. 2007a. *Books, scribes and sequences in medieval Norway. Vol. 1: Parts I & II: Method and analysis*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- . 2007b. *Books, scribes and sequences in medieval Norway. Vol. 2: Part III: Catalogue*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- . 2013. Læresveinar for si tid – ideal og praksis. I Bård Gram Økland, Jane Cathrin Særsten Jünger & Ingvild Øye (red.), *Halsnøy kloster: til kongen og Augustins are*, 103–119. Oslo: Spartacus.
- . 2017a. A Norwegian – and European – jigsaw puzzle of manuscript fragments. I Åslaug Ommundsen & Tuomas Heikkilä (red.), *Nordic Latin Manuscript Fragments: The Destruction and Reconstruction of Medieval Books*, 135–162. London: Routledge.
- . 2017b. Danish Fragments in Norway and Their Connections to Twelfth-Century Lund. I Åslaug Ommundsen & Tuomas Heikkilä (red.), *Nordic Latin Manuscript Fragments: The Destruction and Reconstruction of Medieval Books*, 184–220. London: Routledge.
- OMMUNDSEN, Åslaug & Gisela ATTINGER. 2013. Icelandic liturgical books and how to recognise them. *Scriptorium* 67.2: 293–317.
- OMMUNDSEN, Åslaug & Tuomas HEIKKILÄ (red.). 2017. *Nordic Latin Manuscript Fragments: The Destruction and Reconstruction of Medieval Books*. London: Routledge.
- PETTERSEN, Gunnar I. 2013. From Parchment Books to Fragments: Norwegian Medieval Codices before and after the Reformation. I Espen Karlsen (red.), *Latin Manuscripts of Medieval Norway: Studies in Memory of Lilli Gjerløw*, 41–65. Oslo: Novus.
- PETTERSEN, Gunnar I. & Espen KARLSEN. 2003. Katalogisering av latinske membranfragmenter som forskningsprosjekt». I *Arkivverkets Forskningsseminar Gardermoen 2003*, 43–58. Oslo: Riksarkivaren.
- RINDAL, Magnus & Bjørg Dale SPØRCK. 2018. *Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes landslov. Norrøn tekst med fullstendig variantapparat: del I. Norrøne tekster 9*. Oslo: Arkivverket.
- TOY, John. 2009. *English Saints in the Medieval Liturgies of Scandinavian Churches*. Henry Bradshaw Society, Subsidia 6. London: Boydell Press.
- TVEITANE, Mattias. 1972. *Elis saga, Strengleikar and other texts: Uppsala University Library, Delagardieska samlingen nos. 4–7 folio and AM 666 b quarto*. Corpus cod-

- icum Norvegicorum medii aevi. Quarto. Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter.
- VADUM, Kristoffer. 2015. *Bruk av kanonistisk litteratur i Nidarosprovinsen ca. 1250–1340*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Oslo.
- VASSTVEIT, Oddvar. 1978. Et 'Muncke-Missale' fra Gildeskål gamle kirke (UB Oslo, Ms.fol. 3858). *Maal og Minne*, 133–142.
- WATSON, Matilda. 2015. *The English Contribution to the Emergence of Manuscript Culture in Eleventh-Century Norway and Sweden*. Ph.d.-avhandling, King's College, London.
- WEIDLING, Tor, & Espen KARLSEN. 2014. Latinske fragmenter og norske stattholdere. I Åslaug Ommundsen, Erik Opsahl og Jo Rune Ugulen (red.), *En prisverdig historiker: festskrift til Gunnar I. Pettersen*, 111–139. Oslo: Riksarkivaren.

Vedlegg: Fragment i Riksarkivet med kjend 1600-talsproveniens frå Nordland

Nedanfor fylgjer eit oversyn over fragment som har proveniens frå Nordland og som ikkje har kjend proveniens frå andre stader. Informasjonen er basert på ei upublisert liste av Michael Gullick, digitaliserte fotografi og sekundærlitteratur.⁵² Eg har justert skrivemåten for namn til moderne rettskriving (so t.d. «Senja» for «Senjen»).

Fragmentnummera i tabell 1 viser til latinske fragment (full signatur: «Oslo, Riksarkivet, latinske fragment 79, 1–3» osv.), og er utheva i feitt skrift for at dei skal verta lettare å lesa. Sidan desse fragmentnummera kan vera uhandterlege, særleg der fleire fragmentnummer er kopla saman, har eg nummerert dei her (handskrift 1, 2 osv.) for å enklare referera til dei i teksten. Dei norrøne fragmenta vert referert til med dei nummera/signaturane dei har i Riksarkivet.

⁵² Bilete av dei aller fleste latinske fragmenta finst her: <https://melod.uib.no/id/51ca2d77-9baf-4ba6-8ba5-c662589ba25b.html> (vitja 03.03.2021). Dei norrøne fragmenta: <https://www.digitalargrakivet.no/search/sources?s=&from=&to=&format=all&t%5B%5D=100> (vitja 29.01.2021).

Tabell 1: Latinske fragment med 1600-talsproveniensen fra Nordland

	Fragmentnummer og proveniens	Hundreår	Opphav	Innhald/boktype	Litteratur
1	4, 1–4 Lofoten 1639	14.		Huguccio Pisanus, <i>Derivationes</i> (leksikografi)	
2	39, 1–4 Helgeland 1648-1649	14.		Gregorius Magnus, <i>Moralia in Job</i> (teologi)	
3	55, 1 Salten 1655	14.		Lothario dei Conti di Segni, <i>De miseria conditionis humane</i> (teologi); uidentifisert tekst (preike?)	
4	72, 1–2 Senja 1637	13.	Noreg	Missale	Gjerløw 1968:36, Ommundsen 2007a:213- 218
5	79, 1–3 Nordland 1618, 1626 og 1634 + 80, 1 Nordland 1618 + 1037, 1 Nordland 1619 + 1041, 1 Nordland 1624 + 1042a, 1–5 og 8–9 Salten 1629, Nordland 1613, 1626, 1628 og 1630 + 1042b, 1–2 og 4–13 Nordland 1610, 1613, 1615, 1617, 1624, 1625, 1626, 1634 + 1062, 1–2 Nordland 1613 og 1626	12. (midten)	Noreg?	Missale	
6	101, 1–2 Nordland 1621	13. (tidleg)	Noreg	Psalter	
7	101, 3–4 Nordland 1628	12. (2. halvdel)	Noreg?	Psalter	Gullick 2013:137
8	101, 5–6 Nordland 1634	12./13.	Noreg?	Psalter	Gullick 2013:137
9	102, 1–4 Tromsø 1610 og Nordland 1611	13.	Noreg	Psalter	

10	107, 1–8 Helgeland 1655, Lofoten 1652, Helgeland 1652, Salten 1651, Lofoten 1652	13.	Noreg?	Psalter	
11	139, 1–2 Helgeland 1651 + 140a, 1–4 Lofoten 1649	14.		Breviarium	
12	140a, 5 Salten 1655. s. xiv	14.		Uidentifisert	
13	143, 1–3 Andenes 1657 og Lofoten 1612	14.	Noreg?	Kalender	
14	145, 1–4 Vesterålen 1631, Senja 1632	11./12.	England	Kalender	Gjøløw 1958, Toy 2009, Gullick 2013:128, Watson 2015
15	145, 5-6 Senja 1642	14.		Astrologisk diagram	
16	155, 1-13 Tromsø 1636, 1637, 1638, Gildeskål 1665, 1666, 1668, Salten 1624	13. (midten)	England? (eller Frankrike)	Gregorius IX, <i>Decretales</i> (kanonisk rett)	
17	170, 1 Nordland 1630	13.		Justinian, <i>Institutiones</i> (romersk rett)	Vadum 2015:422
18	214, 1 Nordland 1617	12. (tidleg)	Noreg?	Breviarium	
19	217, 2 Nordland 1615	11./12.	Noreg	Missale	Pettersen og Karlsen 2003:67, Watson 2015
20	218, 1-3 Salten 1640 og 1642 + 1002, 1 Salten 1642	11./12.	Noreg	Missale	Pettersen og Karlsen 2003:67, Watson 2015
21	251, 1-2 Senja 1614 og Nordland 1614	12. (tidleg)	Frankrike	Breviarium-missale	Eggen 1968:64, Gjøløw 1979:74-75, Ommundsen 2007a:114-121 og

					2007b:133-136, Myking 2017: 134, 226-227
22	984, 44-45 Nordland 1618	15.	Noreg	Graduale?	
23	985, 1-2 Nordland 1624	15.	Noreg		
24	985, 3-4 Nordland 1626	15.	Noreg		
25	985, 5-6 Nordland 1627	15.	Noreg		
26	985, 7-8 Nordland 1625	15.	Noreg		
27	987b, 1-15 Nordland 1618, 1619, 1620, 1621, 1623, 1624 og 1632	15./16.	Noreg	Graduale	
28	1001, 1 Skjerstad i Salten 1665	10.		Leksjonarium	Gjerløw 1979:266 n. 1, Watson 2015
29	1005, 1 Senja 1646	12. (1. del)		Breviarium	
30	1006, 1-2 Salten 1641	12. (2. del)	Noreg?	Breviarium	
31	1007, 1-8 Andenes 1624 og 1632 og Nordland 1628 og 1629	13.	Noreg	Manuale/sekvensbok	Ommundsen 2007b:107- 110
32	1011, 1-4 Nordland 1623 og 1631	12. (1. del)	England	Breviarium	
33	1013, 1-2 Senja 1645 (tidl.: rekneskap for ukjend kyrkje)	12./13.		Antifonale	
34	1014, 1-2 Nordland 1613	12. (2. del)	Noreg	Antifonale	
35	1018, 1-31 Nordland 1625-1648, Salten 1635 og Tromsø 1640	12./13.	Noreg (Bergen)	Antifonale	Gjerløw 1979:242- 250, Toy 2009,

					Gullick 2010, Ommundsen 2010, Attinger 2010, Gullick 2013:144
36	1019, 1 Nordland 1623 + 1032, 1-7 Tromsø 1623 1624, Nordland 1623	12. (2. del)	Noreg	Missale	
37	1020, 1 Nordland 1628	12. (2. del)	Noreg	Missale	
38	1023, 1 Lofoten 1620	12. (1. del)	England	Breviarium	Gjøløw 1979:48, Gullick 2013:132
39	1028, 1-6 Nordland 1628 og Senja 1633 + 1053, 1 Helgeland 1628 + 1066, 1-2 Nordland 1626 og Helgeland 1628	13.	Noreg	Manuale/sekvensbok	Gjøløw 1968:35-38, Gjøløw 1980:33, 67- 68, Ommundsen 2007a:213- 218, Ommundsen 2007b:223- 227
40	1029, 1-2 Nordland 1614	12./13.	Noreg?	Missale/sekvensbok	Ommundsen 2007b: 228- 32
41	1030, 1-2 Nordland 1610	13.	Noreg	Antifonale/sekvensbok	Gjøløw 1968:37, Gjøløw 1979:250- 251, Ommundsen 2007a:213- 218, Ommundsen 2007b:302- 304

42	1031, 1-9 Salten 1618, Helgeland 1618, Helgeland 1619, Tromsø 1618	13.	Noreg	Breviarium	Gjøløw 1968:37, Gjøløw 1979:133-134, Ommundsen 2007a:214, 216-217
43	1033, 1-3 Nordland 1633, 1634 and 1620	12./13.	Noreg	Antifonale	Gjøløw 1979:230
44	1036, 1 Nordland 1623	12. (2. del)		Breviarium	
45	1039, 1-6 Nordland 1624, 1626 + 1043a, 1 Nordland 1627 + 1043b, 1 Nordland 1627 + 1051, 1-2 Nordland 1625 + Unummerert øskje III [39], 1 Nordland 1624	12./13.	Noreg (Bergen)	Antifonale	Gullick 2010, Attinger 2010, Gullick 2013:145, Weidling og Karlsen 2014:136-137
46	1040, 1-4 Senja 1623 og 1624	12. (1. del)	Noreg?	Leksjonarium	Gjøløw 1979:272
47	1045, 1 Tromsø 1622	12. (2. del)	Noreg?	Breviarium?	
48	1047, 1-2 Nordland 1614	12./13.	Noreg	Graduale	
49	1048, 1-4 Nordland 1618 og 1625 + Unummerert øskje I [10], 1-2 Lofoten 1619	12. (2. del)	Noreg	Antifonale	Gjøløw 1979:44-45
50	1049, 1-2 Nordland 1625	12. (2. del)	Noreg	Antifonale	
51	1050, 1 Nordland 1634 + 1054, 1 Nordland 1630	12. (2. del)	Noreg	Missale	
52	1052, 1 Nordland 1618	12. (midten)	Noreg	Graduale	
53	1056, 1-13 Senja 1617, 1618, 1619, 1620 og 1621 og Nordland 1618, 1632 og 1633	14.	Noreg	Missale	

54	1057, 1-2 Nordland 1616	13./14.	Island?	Missale?	Ommundsen og Attinger 2013:301 n. 40, 311 n. 70
55	1058, 1-4 Nordland 1630 og 1631	12./13.	Noreg	Hymnale	
56	1059, 1-2 Nordland 1612	13. (tidleg)	Noreg		
57	1065, 1-2 Rødøy i Salten [sic] 1665	12./13.	Noreg		
58	1067, 1 Nordland 1612	13. (midten)	Noreg	Missale	
59	1068, 1-2 Helgeland 1650	12. (midten)	Tyskland?	Bibel	
60	1069, 1 Tromsø 1624	14.		Missale	
61	1070, 1-2 Senja 1625 og 1626 + 1071, 1-12 Nordland 1628, 1629, 1630, 1634 og 1636	13./14.	Noreg	Missale	Gjerløw 1968:365, Toy 2009
62	1072, 1-2 Senja 1622	15.	Noreg?		
63	1073, 1-3 Nordland 1628 + 1095, 1-13 Vesterålen 1626 og Nordland 1627, 1629	13. (seint)	England eller Frankrike	Missale	Myking 2017
64	1074, 1-2 Nordland 1626	13./14.	Noreg?	Missale?	
65	1075, 1-2 Salten 1646	15.	Skandinavia eller Tyskland?	Sekvensbok	Ommundsen 2007b:233-236
66	1077, 1 Lofoten 1614	15.		Psalter	
67	1078, 1-2 Lofoten 1614	15.			
68	1079, 1 Helgeland 1629	14./15.		Missale	
69	1080, 1-13 Nordland 1610, 1614, 1616, og	15.		Missale	

	1626, Helgeland 1615 og Lofoten 1626				
70	1082, 1-2 Salten 1646	15.		Graduale	
71	1083, 1-2 Nordland 1623	13./14.	Noreg?	Antifonale	
72	1085, 1-4 Nordland 1612 og 1620	15.		Graduale	
73	1086, 1-8 Lofoten og Vesterålen 1640	15.			
74	1087, 1-4 Tromsø 1645	14.			
75	1088, 1-2 Nordland 1616	14.	Skandinavia eller Tyskland?		Eggen 1968, Ommundsen 2007b:41-43
76	1092, 1-5 Nordland 1612 og 1613, Lofoten 1613 og Andenes 1612	15.	Noreg	Missale	
77	1094, 1-4 Nordland 1626 og 1627	15.		Antifonale	
78	1096, 1-2 Helgeland 1640	15.			
79	1097, 1-4 Nordland 1611	15.		Missale	
80	1098, 1 Nordland 1614 (tidl.: Bodøgård 1610-1611)	15./16.	Noreg	Graduale	
81	1099, 1 Nordland 1615	15.	Noreg?	Graduale	
82	1100, 1-5 Nordland 1628, 1629, 1630	14.	Noreg?	Graduale	
83	1102, 1-2 Nordland 1612	15.?	Noreg?	Graduale	
84	1103, 6-9 Nordland 1616, 1632	15./16.	Noreg?	Graduale	
85	1103, 10-13 Nordland 1614	15./16.	Noreg	Graduale	

86	1104, 2-3 Helgeland 1625	15.	Noreg	Missale	
87	1104, 4-9 Nordland 1627, 1628 og Helgeland 1629	15.	Noreg	Missale	
88	1105, 1-4 Nordland 1629, Vesterålen 1632	15.	Noreg?	Manual	
89	1112, 1-6 Nordland 1610, 1611	15.	Tyskland?	Antifonale	
90	Boks 52, [2], 1 Brønnøy 1669-1677	12.	Frankrike	Gregorius Magnus, <i>Moralia in Job</i> (teologi)	Karlsen 2013c:226, Myking 2017:85-88, 322-323
91	Unummerert øskje II [14], 1 Salten 1609	15./16.			

Tabell 2: *Norrøne fragment med 1600-talsproveniensen fra Nordland*

Fragmentnummer	Proveniensen	Innbald
Bestand 1 C II	Tromsø 1612, 16[20?], 1617, 16[?]; Salten 1611, 1612, 1617; Vesterålen 1610?, 1611; Helgeland 1611	Frostatingslova
Bestand 6	Helgeland 1630-1634, 1637	Bylova for Bergen
Bestand 29 B	Andenes 1613, Nordland? 1617	Hirdskråa
Bestand 37 A-C	Vesterålen 1611, Salten 1612?, Lofoten 1612, Lofoten 1613	Landslova for Frostating
Bestand 39 A-D	Lofoten 1613, Vesterålen 1634 og 1635, Andenes 1618	Landslova
Bestand 43 A-B	Andenes 1618, Senja 1636, 1626	Landslova
Bestand 50 A	Nordland 1632 (eitt av fleire fragment)	Landslova
Bestand 50 E	Vesterålen 1633	Bylova for Bergen
Bestand 53	Lofoten 1623	Soga om Harald Hardråde

Comprehensive summary in English

“THE OTHERS ARE DOUBTLESSLY TO BE FOUND AT HERNES OR GILDESKÅL”: MEDIEVAL BOOKS IN POST-REFORMATION NORDLAND

This article discusses the presence of medieval books in the fief of Nordland (the area known as Hålogaland in the Middle Ages) before and after the Protestant Reformation. Although there were no cathedral chapters or known monasteries, we find several traces of books and book collections in this part of Norway, both material in the form of surviving manuscripts and fragments, and immaterial in the form of mentions in sources. The present article is the first to draw upon all these sources to gain a better understanding of which books existed in this region in medieval times, and what happened to them after the Reformation.

In the Late Middle Ages, the parishes of Northern Norway were, to a large extent, canonries under the cathedral chapter in Nidaros. The largest and wealthiest of these was the collegiate church of Trondenes, where several priests served together. While only one medieval document mentions the presence of books, post-Reformation evidence suggests that there was a considerable collection consisting both of liturgical books and other kinds of literature. A preserved incunable contains an ex dono note indicating the book was a gift from the dean of the Nidaros cathedral chapter to one of the canons. A fourteenth-century will from a canon leaving books to churches in his canonry, Vesterålen, is another sign of the role played by the cathedral chapter in the transmission of books northwards.

Two well-known manuscripts in Old Norse, Uppsala universitetsbibliotek, De La Gardie 4–7 and 8, were both in the Salten district in the early seventeenth century. DG 4–7 has belonged to a member of the aristocratic Benkestokk family, whereas DG 8 belonged to Hans Olsen, vicar in Bodø and provost of Salten 1613–1621. The article argues that he acquired it from his father Ole Nielsen, a canon of Nidaros. The manuscript’s binding contains a fragment from Bonifacius VIII’s *Liber Sextus*, a work that we know existed at the cathedral chapter. Both DG 4–7 and DG 8 came into the hands of Laurits Samuelsen Arctander, who sold them to the Danish philologist Stephanus Stephanus around 1630. An almost illegible note in DG 4–7 that seems to refer to “others” existing at Hernes or Gildeskål, also in Salten, may denote other medieval manuscripts. The article suggests that some of these manuscripts may have survived in fragmentary form.

In the National Archives, there are fragments from almost a hundred Latin and Old Norse manuscripts used to bind accounts from the fief and bailiwicks of Nordland. The majority of these accounts date to the time of Hartvig Bille, the first gov-

ernor to reside in the fief of Nordland (1604–1618), and his successor, Frands Kaas (1618–1638). The article proposes that it was Hartvig Bille who brought with him the practice of reusing parchment as binding material for accounts, and that he may have collected local manuscripts for the purpose. In the southern parts of Norway, such manuscripts would have been confiscated and stored at the fief chanceries at the time of the Reformation, but no such chancery was in place in Nordland until the early seventeenth century, meaning that there may have been a fresh supply of local parchment for Hartvig Bille. The bailiffs may also have supplied parchment for the binding of their accounts, as in the case of Petter Jacobsen, bailiff of Helgeland (1619–1640).

The fragments with an exclusive Nordland provenance are listed in the article's appendix. The list shows that the vast majority stem from liturgical books, which fits with the notion that such books were the prevailing genre and were found in every church. Based on dating, they fall into two main categories, namely high medieval (ca. 1150–1300) and late medieval (after 1400), with two smaller groups dated to before ca. 1150 and to the period 1300–1400. The high medieval group corresponds chronologically to the building of several stone churches along the coast of Hålogaland, especially in Helgeland and Salten, whereas the late medieval group might be seen in context of the economic development in the northern parts of Norway at that time, where increased prosperity might have led to increased acquisition of books.

Amongst the fragments, we find two manuscripts stemming from the workshop of the "Homily Book scribe", an accomplished person who worked in Bergen around 1200 and who also wrote the oldest surviving Norwegian codex in the vernacular, the Old Norwegian Homily Book. The presence of these fragments in the Nordland material suggests that books may have been amongst the goods brought north from Bergen via medieval trade routes. We also find fragments from four manuscripts written by the so-called Olav scribe, so named because the same person copied the legendary Olav saga contained in the manuscript DG 8. It is suggested that the cathedral chapter in Nidaros may have commissioned books from this scribe and that this is how the liturgical manuscripts found their way to the canonries in Hålogaland. Other fragments discussed include two missals from what may have been one of the earliest Norwegian scriptoria; a gradual which was first used as binding under Hartvig Bille and which contains the name of his successor Frands Kaas, showing that the latter inherited parchment from his predecessor; and a handful of fragments used to bind church accounts. Amongst the latter is a copy from Gregory IX's Decretals, parts of which were used to bind accounts from Gildeskål church under Stephan Hansen, the son of Hans Olsen, who owned DG 8. The article suggests that

Stephan may have inherited the Decretals from his father, and that he sold parts of the manuscript to Laurits Samuelsen Arctander alongside DG 8.

Many of the fragments with a Nordland provenance have been studied in other contexts, but this is the first time the material is approached as a whole, alongside other sources testifying to medieval book culture in the area. The article argues that it is likely that the fragments represent books that were used locally, and that many of these books came from larger Norwegian centra: first and foremost Nidaros and the cathedral chapter, but also Bergen. The material thus has potential not only as a source of knowledge of liturgical praxis in the churches of medieval Hålogaland, but to further our understanding of medieval book production in Norway.

Synnøve Midtbø Myking, postdoktor ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen på prosjektet Flanders, Norway, and Denmark: Relations and Intertextual Exchanges in the High Middle Ages (ca. 1080–1383).
Email: Synnove.Myking@uib.no.